

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

Bakalářská práce

REPRODUKČNÍ STRATEGIE ČESKÝCH RODIN V LETECH 1948 – 1989

Vypracovala: Michaela Hrnečková

Vedoucí práce: Mgr. Marek Šebeš, Ph.D.

České Budějovice 2014

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č.111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním svého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích

.....

datum

.....

podpis studenta

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Marku Šebešovi, Ph.D. za jeho cenné připomínky a rady, které mi poskytl při psaní této bakalářské práce. A samozřejmě své rodině a příteli za podporu během celého studia.

MOTTO

*„Člověk prý vynalezl rodinu, když zjistil, že nikomu se nedá věřit.
Je to už velmi dávno, ale od té doby nikdo nic lepšího nevymyslel.
Rodina je krabičkou poslední záchrany, když přijdou těžké časy.“*

Ivo Možný

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá reprodukčními strategiemi českých rodin. Nejprve je v práci definován pojem rodina pohledem několika autorů. Následně jsou charakterizovány základní funkce rodiny. Práce řeší i hodnoty a funkce tradiční a moderní rodiny a připomíná změny charakteru rodiny. Dále se zabývá stručným shrnutím faktorů, především biologických, ekonomických, psychologických a sociálních, jež ovlivňují reprodukční chování lidí. V další části práce dochází k vymezení reprodukčních strategií podle Pierre Bordieu. Navazující kapitola pojednává o rodině v dobách komunistického režimu. Poté práce seznamuje čtenáře s rodinnou politikou a opatřeními vydanými státem na podporu rodinného života (hmotné zabezpečení dětí, novomanželské půjčky, finanční úlevy pro rodiny s dětmi). Pozornost je soustředěna především na popis vybraných finančních stimulů a zákonů vázících se k této problematice. Poslední část práce je věnována vlivu politiky na demografický vývoj a shrnutí sňatečnosti, porodnosti, rozvodovosti a potratovosti za sledované období.

KLÍČOVÁ SLOVA

rodina, reprodukční strategie, porodnost, sňatečnost, počty dětí, potratovost, rozvodovost, rodinná politika

ANOTATION

The bachelor's thesis deals with the reproductive strategies of Czech families. Firstly the term family is defined from the point of view of several authors. Then the basic functions of family are characterized. The thesis solves the values of traditional and modern family, its roles and it reminds the changes of the family's character, too. It also entertains the brief summary of biological, economic, psychological and social factors which influence the reproductive behavior of people. In the next part of the thesis the reproductive strategies according to Pierre Bourdieu are delimited. The following chapter deals with family during the communist regime. Then the thesis introduces the reader to a family policy and with the measures that are issued by the State to support the family life (the material security of children, the newlywed loans, financial relief for the families with children etc.). The focus is especially on the description of the selected financial incentives and laws that are devoted to the influence of policy on the demographic development and the summary of marriages, natality, divorce rate and abortion during the monitored period.

KEY WORDS

family, reproductive strategy, natality, marriages, numbers of children, abortion, divorce rate, family policy

Obsah

Úvod	7
Literární rešerše	10
1 Pojem rodina.....	10
1.1 Funkce rodiny	11
2 Historický vývoj rodiny.....	13
2.1 Tradiční rodina.....	13
2.2 Moderní rodina.....	14
2.3 Postmoderní rodina	15
3 Faktory ovlivňující porodnost.....	17
3.1 Biologické faktory.....	17
3.2 Ekonomické faktory	18
3.3 Psychologické faktory	18
3.4 Sociální faktory.....	20
4 Vymezení reprodukčních strategií	22
4.1 Rodina v zorném poli komunistického režimu	23
4.2 Politická a ekonomická situace v české společnosti v období komunismu	25
5 Vývoj rodinné politiky na území České republiky.....	28
5.1 Vývoj v letech 1945-1950	28
5.2 Vývoj v 50. letech	30
5.3 Vývoj v 60. letech	32
5.4 Vývoj v 70. letech	33
5.5 Vývoj v 80. letech	35
6 Demografický vývoj odrážející změny ve společnosti.....	36
6.1 Vliv politiky na demografický vývoj	36
6.2 Sňatečnost.....	37
6.3 Rozvodovost	40
6.4 Potratovost	40
6.5 Porodnost.....	43
6.5.1 Období 1945 - 1960	44
6.5.2 Období 1960 – 1970.....	45
6.5.3 Období 1970 – 1989.....	46
7 Závěr.....	49
Bibliografie	52
Seznam tabulek	57
Seznam použitých zkratk.....	58

Úvod

Jako téma bakalářské práce jsem si zvolila Reprodukční strategie českých rodin v letech 1948 – 1989. Zamyslím-li se nad tím, proč jsem si vybrala právě toto téma, napadá mne nejedna odpověď.

Jedna z motivací pro výběr tématu bylo poznání toho, jak politická ideologie ovlivňuje chování jedinců při rozhodování o založení rodiny. Dalším faktorem, který mne motivoval pro psaní této práce, bylo zjistit, jaké dávky stát poskytoval rodinám s dětmi a do jaké míry tyto dávky stimulovaly rodiče při rozhodování o počtu dítěte. Domnívám se, že bude zajímavé sledovat i to, jak se počty narozených dětí v jednotlivých letech měnily.

S tvrzením, že rodina vždy patřila mezi důležité součásti společnosti, se mnoho lidí jistě ztotožní. Postupem času docházelo nejen ke změnám hodnot rodiny, ale i k chápání jí samé ze strany „ostatních“. Tyto změny přičítáme především situacím, jež panovaly ve společnosti. V minulých stoletích bylo hlavní úlohou rodiny především materiální zabezpečení všech svých členů. V dnešní době se přikláním spíše k názoru, že rodina plní především emociální funkci. Otázkou je, zda tato funkce je dostatečně pevná a stabilní, aby zaručila „fungování“ rodiny i v letech dalších.

Práce se bude týkat pouze vývoje na území dnešní České republiky a zjištěná data se vztahují jen k území České republiky i přesto, že v některých částech práce hovořím o Československu.

Je mi známo z historie, že před druhou světovou válkou se naše republika řadila k demograficky pokročilejším. Právě z toho důvodu se budu v práci zabývat i vývojem v čase a možnými změnami, jež mají vliv na reprodukci obyvatelstva. A jak uvádí prameny od Rychtaříkové, již před druhou světovou válkou se na našem území pohybovala úroveň plodnosti kolem hranice prosté reprodukce. Toto tvrzení mě přimělo k tomu, abych si položila otázku, jak probíhal vývoj porodnosti ve sledovaném období. Zajímavá je rovněž informace z pramenů zjišťující ojedinělost v podobě vzrůstu úhrnné plodnosti během druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava až na hodnotu 2,8 v roce 1944. Podíváme-li se na další vývoj, přesněji až od poloviny šedesátých let dvacátého století, patřila Česká republika naopak mezi země s nižší úrovní plodnosti (Rychtaříková 2007).

Tyto prvotní náznaky mě přivádějí k několika myšlenkám a níže uvedeným hypotézám.

Postupem času se naše republika od svého tehdejšího směru odchýlila k tendencím demografického vzorce bývalé socialistické východní Evropy. Tato tehdy nová tendence vycházela z porodnosti u mladých žen, kdy v období počátku 60. let dvacátého století došlo k poklesu průměrného věku prvorodiček oproti předchozím létům (1948-1958). Tehdy se věk průměrně pohyboval kolem 23,5, v následujících letech (1959-1989) však klesl na průměrnou hodnotu 22,5. Tyto průměrné věkové hladiny nám lépe popisuje tabulka číslo 3.

Na možný pokles průměrného věku matky prvorodičky v dekadě po roce 1959 (viz předchozí rozdělení) měly, podle mého názoru, vliv politické změny té doby a také budoucí faktor populační politiky na podporu rodin s dětmi. Prvotně docházelo k přijetí řady opatření a vydání zákonů, jež mají motivovat mladé lidi k zakládání rodin. Na rodinu bylo nahlíženo jako na hlavní oblast seberealizace. Tato situace se podstatně nezměnila až do počátku devadesátých let dvacátého století. Zajímavá by byla zřejmě i analýza toho jak v dnešní době stát podporuje rodiny s dětmi. Domnívám se, že v současnosti chybí podpora rodin ze strany státu. Avšak pro podrobnější zkoumání období po revoluci není v této bakalářské práci místo.

Bakalářská práce je členěna dle běžných parametrů. První část práce bude věnována převážně obecnějšímu pohledu na rodinu. Na počátku se setkáváme s vymezením pojmu rodina a jejími základními funkcemi. V další části se budeme zabývat přechodem od rodiny tradiční k rodině moderní a postmoderní. Dále se v práci budeme zabírat faktory, které ovlivňují porodnost. Jedna z dalších kapitol bude věnována vymezení termínu reprodukční strategie a vlivem těchto strategií na českou rodinu v námi sledovaném období. Další kapitola bude sledovat vývoj rodinné politiky na území ČSSR v rozmezí let 1948-1989. V předposlední kapitole se soustředíme na demografický vývoj v české společnosti a jeho hodnocení s použitím zjištěných poznatků.

Za hlavní cíle práce si kladu zjistit a analyzovat úroveň porodnosti a sňatečnosti, rozvodovosti a věk matky při narození dítěte v letech 1948 – 1989. Zaměřím se rovněž na opatření, která vydával stát na podporu rodin, jež v dalších letech ovlivňovaly výše zmíněné charakteristiky. Závěrem bude provedeno srovnání

výše uvedených charakteristik se současností. Jako hypotézu, ze které ve své práci vycházím, posloužil vztah mezi podporou rodiny ze strany státu a reprodukčními strategiemi rodin. Tato hypotéza vychází z dění v 70. letech dvacátého století, kdy se tento faktor projevil kladně, avšak s krátkodobou tendencí. Mým osobním zamyšlením je, co by nastalo v reprodukční strategii dnešních rodin, kdyby vláda přijala určitá opatření podporující rodiny s dětmi. Otázkou je ovšem míra závislosti a její časové rozpětí nehledě na ekonomicko – politické dopady pro Česko. Také je potřeba si uvědomit, že dnešní situace je značně odlišná od situace panující v 70. letech. Zejména v uspořádání rodiny a částečně také v kulturním složení rodiny, což může vést k odlišnému chápání podstaty rodiny a následnému zneužívání dávek u nepřizpůsobivých občanů. Naopak u občanů s vyšším příjmem a vzděláním by jakási finanční podpora ze strany státu byla nejspíše nevýznamná. A nijak významně kladně by se neprojevila. Pokud by tedy nějaká významná podpora reprodukce nastala, je potřeba, aby se týkala co největší složky populace. Je tedy důležité nemluvit zde pouze o hmotné pomoci státu, ale také o podpoře při zaměstnání v podobě volných míst v jeslích, školkách a zájmových aktivitách tak, aby došlo k stimulaci i u pracovně vytížených lidí.

Domnívám se, že dochází k nárůstu rozvodovosti a k životu pouze v partnerství bez svazku. A to má zajisté vliv na vzrůstající počet nemanželských dětí.

Hlavní metodou pro zpracování bakalářské práce je interpretace a analýza sekundárních dat. Práce je zpracována s použitím dostupné literatury, ať už se jedná o knihy, časopisy či internetové zdroje. Zde uvádím především internetové stránky Českého statistického úřadu či Demografický informační portál. Stěžejním zdrojem pro práci jsou publikace od Ladislava Rabušice a Iva Možného, stejně jako texty Dany Hamplové (Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu) a Milana Kučery (Rodinná politika a její demografické důsledky v socialistickém Československu). Z periodik, které jsem si vybrala pro svou práci, uvádím především časopis Demografie. Při psaní práce mi byly inspirací i některé diplomové práce zabývající se stejným tématem.

Literární rešerše

1 Pojem rodina

Vzhledem k faktu, že významu termínu rodina byla nejen ve společenských, ale i ostatních vědách věnována dostatečná pozornost, je možné se setkat s celou řadou definic a nelze přesně vymezit pouze jednu univerzální. Česká socioložka Vlasta Fišerová (1996: 640) definovala rodinu jako „*obecně původní a nejdůležitější společenskou skupinu a instituci, která je základním článkem sociální struktury a základní ekonomickou jednotkou, jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorců a zachování kontinuity kulturního vývoje.*”

Definice uvedená v Národní zprávě pro rodinu (2004) zase říká, že rodina v nejšířším pojetí „*je chápána jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby mezigenerační a vnitrogenerační solidarity.*“

Lenka Lovasová (2006: 5) uvádí, že „*jedna z nejjednodušších definic popisuje rodinu jako malou skupinu osob, které jsou navzájem spojeny manželskými, příbuzenskými nebo jinými obdobnými vztahy a zvláště společným způsobem života. Přestože v právním řádu České republiky nenajdeme definici pro rodinu, lze obecně říci, že za rodinu lze považovat tu, která je založena manželstvím. Této formě rodinného soužití potom věnuje stát zvláštní pozornost a poskytuje jí ochranu.*“

Podle českého sociologa Jandourka (2001: 206) je rodina „*forma dlouhodobého, solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnujícím přinejmenším rodiče a děti.*“ Další znaky vymezující pojem rodina jsou socio-kulturně podmíněny. Patří k nim mimo jiné společné bydlení, příslušnost ke společné příbuzenské linii, společná produkce a konzumování statků atd.

Autor Ivo Možný (1990) ve své knize Moderní rodina uvádí, že prvotní výklad slova rodina procházel v rámci historických období vývojem, a tudíž se v jednotlivých etapách odlišoval. Starověk i středověk tímto slovem označoval dvě značně odlišné věci, žádná z nich však neodpovídala současné definici. Na jedné straně bylo rodinou myšleno to, co bychom dnes nazvali velkou „domácností.“ Tedy společenství lidí, kteří spolu bydlí pod jednou střechou, hospodaří a podléhají

jedné bezprostřední autoritě, tzv. „hlavě rodiny.“ Druhé, stejně staré pojetí, platilo paralelně ve společenském vědomí vládnoucích tříd. Rodina nebyla vztahována pouze ke společné domestikaci, ale byla rovněž chápána jako systém širokého pokrevního příbuzenství. Dnešní moderní rodina žádnému z těchto tvrzení příliš neodpovídá. Lze se domnívat, že pro společnost naší doby je charakteristickou a přirozenou převládající formou rodiny párová monogamická rodina.¹

1.1 Funkce rodiny

Jak již bylo řečeno v úvodu, rodina je velmi důležitá pro společnost a ve své podstatě plní několik zásadních funkcí, kterým bude věnována pozornost v této kapitole. V posledních letech dochází k nárůstu nároků a požadavků na rodinu. Pohledem z druhé strany je na rodinu nahlíženo jako na útočiště před okolním světem.

Blahoslav Kraus a Věra Poláčková (2001: 79) se k funkcím rodiny vyjadřují následovně: „*Rodina ve svém souhrnu zajišťuje mnoho činností – zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je, usměrňuje, chrání a podporuje. Rodina plní určité role i ve vztahu ke společnosti – je to především reprodukce obyvatelstva, a to jak reprodukce biologická, tak i kulturní.*“

Z funkcí, které rodina plní, Kraus (2008) uvádí funkci *biologicko-reprodukční*, jež má důležitý význam jak pro jednotlivce, ze kterých je rodina složena, tak i pro společnost jako celek. Aby se společnost mohla dále vyvíjet a byla stabilní, potřebuje pevnou reprodukční základnu. Hlavním zájmem společnosti je tedy narození takového počtu dětí, jenž tyto předpoklady splní. Další velmi důležitou funkcí je *sociálně – ekonomická*. Ta zahrnuje velké množství aspektů. Rodinu lze považovat za nepostradatelnou součást ekonomického systému společnosti. Členové rodiny se podílejí na produkci statků a služeb v rámci své profese, na druhou stranu rodina patří mezi důležité spotřebitele, na kterých je závislý celý trh. Pokud se stane, že je tato funkce narušena, projevuje se to hmotným nedostatkem rodiny, což v dnešní době může být důsledkem ztráty zaměstnání či růstem výdajů. *Ochranná funkce* hraje u rodiny neméně důležitou roli.

¹ Monogamickou domácností má I. Možný (1990) na mysli domácnost tvořenou párem muže a ženy a jejich dětmi.

Dochází při ní k plnění základních lidských potřeb (biologických, hygienických, zdravotních) nejen dětí, ale i ostatních členů rodiny. Rodina by dále neměla zapomínat na *zábavu, rekreaci a relaxaci*. Do jaké míry je plněna, lze zjistit podle trávení společného času různými aktivitami. Tato funkce má asi nejdůležitější význam pro děti, ale slouží i k upevňování vztahů mezi jednotlivými členy rodiny. Je možné sem zařadit společné koníčky či dovolené. Jako zásadní a nezastupitelnou je možné označit *funkci emoční*. Pouze instituce rodiny dokáže vytvořit trvalé rodinné zázemí s pocitem bezpečí, jistoty a lásky nejen pro děti. V posledních letech lze pozorovat nedostatečné plnění této funkce. Jedním z hlavních důsledků je i růst počtu týraných malých dětí.² Každá rodina by bez rozdílu měla plnit *funkci socializační*. Rodina patří do primární sociální skupiny, ve které si dítě osvojuje důležité návyky a chování ve společnosti. Rodina by měla připravit své dítě na vstup do vlastního života. Zde je možné pozorovat vliv generací, ať již v pozitivním či negativním slova smyslu.

² Podle vydané statistiky Ministerstva práce a sociálních věcí je patrné, že v roce 2011 stoupl počet šetřených případů sexuálního zneužívání, týrání a zanedbávání dětí oproti roku předchozímu o 855 činů. Celkem se jedná o 6 642 dětských obětí násilí za rok 2011. Parlamentní listy.[online] Dostupné na <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Loni-bylo-tyrano-skoro-sedm-tisic-deti-A-cisla-stoupaji-233657>. [aktivní dne 1.12. 2013]

2 Historický vývoj rodiny

2.1 Tradiční rodina

S přesným popisem tradiční rodiny se setkáváme v knize I. Možného (2006), podle něhož je pro tradiční rodinu charakteristická především její velikost a určitá patrilinearita.³ Přenos ekonomického kapitálu, který se předával po otcově linii, byl v tradiční společnosti značně důležitý. Postavení jedince ve společnosti, jak doplňuje Rabušic (1996), je vázáno na postavení jeho rodiny a jeho vlastní život byl s jejím životem pevně spjat. Vícegenerační soužití je typické pro tradiční rodinu na rozdíl od moderny, kdy je upřednostňována rodina spíše nukleární, jak lze vidět i v tabulce (viz Tabulka 1). V tradiční rodině měl každý své postavení jasně dané a vymezené. Nejdůležitější funkcí tehdy bylo plození dětí. Podle I. Možného (2006: 121) *„tradiční rodina přispívala ke stabilitě společnosti i tím, že výběr manželského partnera nebyl v kompetenci těch, kdož zakládali rodiny v novém pokolení, nýbrž byl v rukou jejich rodičů. Ti samozřejmě vybírali i s ohledem na to, nakolik je uvažovaný partner vhodný z hlediska zachování společenského postavení rodiny, jejího majetku i kulturního habitu.“* Velmi zásadní je pro partnery nemožnost sňatek zrušit, neboť jak hovoří Bible: *„Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj.“*

Jak uvádí Rabušic (1996: 175), lze v tomto období sledovat vysokou míru porodnosti, která ale *„nebyla vázána do prvních čtyř až pěti let manželství jako je tomu dnes, ale byla rozvržená po celou dobu plodnosti ženy.“* Důsledkem toho jsou větší věkové rozestupy mezi sourozenci, zatímco v moderní rodině se s tímto jevem zpravidla nesetkáme. Dále je potřeba zmínit fakt, že v této době umíraly dříve a častěji ženy než muži. Nejčastější příčinou smrti byl porod. Rabušic (1996: 175) dále připomíná, že *„tradiční rodina byla institucí charakteristickou internalizovanými normami a hodnotami, které byly silně sociálně vzorovány a kontrolovány.“* Zároveň ji lze označit za instituci určující směřování svých členů, kteří jsou k sobě navíc vázáni, ať již dobrovolně, či nikoliv.

³Patrilinearita z latinského pater – otec a linea – rodová linie. Jedná se o takové uspořádání společnosti, kde se osobní atributy, privilegia a majetek dědí v otcovské linii. Výrazně patrilineární byly zemědělské i městske společnosti starověku, kde se zpočátku dědilo výhradně v přímé linii otce.

Tabulka č 1: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, kulturní
Legitimizace	sex, děti	děti	nelegitimizuje
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, citové, statusotvorné	citové
Autorita	otec	otec - matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženská, církevní	občanská	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Zdroj: Možný 2006

2.2 Moderní rodina

Přechod od tradiční k moderní rodině je doprovázen společenskými změnami. Dochází k přeměně prvotní stavovské společnosti na společnost novou, občanskou. Tyto změny, které se značně promítly i do rodinného života, probíhaly na přelomu 17. a 18. století. Jak zmiňuje ve své knize Možný (2006), dochází ke změně v organizaci práce, ale i k přeorganizování osídlení a přeměně rodinného života. Podstatným způsobem rodinu ovlivňuje i přechod zemědělského hospodářství k hospodářství založeném na průmyslové výrobě. Dochází k tomu, že jsou lidé nuceni za prací cestovat či alespoň docházet mimo domov, zatímco doposud tomu tak nebylo (lidé pracovali doma v rámci své vlastní činnosti, popřípadě v rámci rozptýlených manufaktur). Důsledkem je pak oslabení některých rodinných vztahů, obyvatelé již nejsou tak prostorově ukotveni a dochází rovněž k oslabení vazby na zemědělskou činnost.

Oddělením soukromého života od pracovního dochází podle Davida Cheala (2002) k větší závislosti ženy na svém manželovi, především po ekonomické stránce. Zatímco muž každodenně odchází do nedaleké továrny za prací, žena je ve většině

případů doma a pečuje o rodinu. Tím dochází svým způsobem ke snížení autority otce, zatímco matka nadále hraje důležitou roli.

Další změnu, kterou přineslo průmyslové hospodářství, je změna vztahů v rodině. Podle Cheala (2002) k tomu dochází vlivem rostoucí urbanizace⁴ a snazší mobility populace, kdy není již takovým problémem „dojíždět“ za prací. Podle William J. Gooda (1964) jsou lidé přijímáni do práce podle svých možností a dovedností, postavení rodiny ve společnosti již nemá rozhodující význam. Z tohoto důvodu podle Gooda vznikají nové rodiny, které žijí odděleně od svých rodičů a prarodičů. Dochází k oslabování vztahů mezi příbuznými a již není mezi prioritami dědictví a vlastnictví rodinné půdy.

Jak uvádí Možný (2006: 22), *„dochází k oslabení některých funkcí rodiny, které přecházejí na stát. Škola převzala od rodiny vzdělání dětí, lékaři, nemocnice a síť sociálních zařízení převzaly od rodiny péči o nemocné, staré a postižené. Tam, kde byla rodina před lety nezastupitelná, nastupují specialisté a formální organizace.“*

2.3 Postmoderní rodina

Postmoderní rodina se objevuje ve druhé polovině 20. století. Je charakteristická růstem životní úrovně, novými a lepšími možnostmi bydlení. Rodina začíná přehodnocovat svůj volný čas a tráví ho více dohromady. Dochází ke zrovnoprávnění vztahu muže a ženy. Od konce 50. let ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže. Možný (2006: 23) tuto změnu komentuje následovně: *„Několik let věnovaných mateřství se mění z celoživotního údělu ve významnou, ale v prodlužujícím se životě už jen poměrně krátkou epizodu. Obsah a povaha mužské a ženské role dostávají radikálně nový půdorys.“* K tomu přispívá od poloviny dvacátého století i objev nových antikoncepčních metod, které byly dostupné pro ženy všech věkových kategorií. Tím dochází k regulaci počtu narozených dětí, přičemž je v současné době populární model pouze s jedním dítětem.

⁴ Během procesu urbanizace se do měst za prací stěhují pouze muži, popřípadě jejich ženy a děti, zatímco zbytek rodiny zůstává v původním místě bydliště (Cheal 2002).

Postmoderní rodiny jsou zakládány z odlišných důvodů než dříve. Domníváme se, že v dnešní společnosti jsou zakládány rodiny především z důvodu uspokojení citových potřeb. V minulosti hrál velkou roli i náboženský aspekt, jenž značně podporoval sňatečnost a následné zakládání rodiny. Charakteristická byla rovněž vysoká míra porodnosti. Ta měla také opodstatnění ve způsobu života na venkově a v hospodářství, pro které bylo potřeba většího množství pracovní síly. Rodina je podle Matouška (2003: 27) „*privátním podnikem*“, jehož stabilita je dána citovou bilancí partnerského vztahu. Matoušek (2003: 27) dále uvádí, že „*dítě je především citovou investicí. O dětech mluvíme jako o investici, která je velká a nevratná.*“ Naplňována je tedy především funkce emocionální.

Pro tento typ rodiny je dále charakteristické především odkládání sňatku, zakládání rodiny až v pozdějším věku partnerů, růst počtu rozvedených párů, nárůst počtu opakovaných vstupů do manželství a dětí narozených mimo manželství. Specifikem je vzrůstající role masmédií, která přebírají od rodiny funkci socializační (viz Tabulka 1). Z Tabulky 1 je dále patrné, že dochází k oslabení vlivu předchozích generací na utváření rodiny.

3 Faktory ovlivňující porodnost

Tato kapitola je věnována stručnému shrnutí faktorů, jež ovlivňují porodnost ať již v pozitivním či negativním slova smyslu. Tyto faktory je možné rozdělit do několika základních skupin. První skupina vymezuje takzvané biologické faktory, další tvoří faktory psychologické. Do třetí skupiny spadají faktory sociální. Jako poslední lze zmínit faktory ekonomické. Jaký vliv mají jednotlivé faktory na vývoj společnosti, lze sledovat především na pronatalitní politice.

Jak ve své knize uvádí Rabušic (2001), každý jedinec ve společnosti má právo se sám svobodně rozhodnout, zda založí rodinu či nikoliv. Vlčková (2010: 27) dodává, že *„toto rozhodování je rámováno existujícím socioekonomickým a kulturním prostředím, kde se uplatňuje kulturní element, jímž jsou normy.“* Domníváme se, že tyto normy ovlivňují především mladé lidi při řešení otázek týkajících se sňatků a plození dětí. Nezanedbatelné jsou však i socioekonomické prvky, jež operují s mírou nákladů na dítě a s tím, jak je nákladný životní styl, který může člověk při založení rodiny ztratit (Vlčková 2010).

3.1 Biologické faktory

Mezi faktory ovlivňující porodnost můžeme zařadit i biologické faktory, o kterých se Rabušic vyjadřuje následovně.

„Na základě biologických poznatků se někteří demografové začali zabývat myšlenkou, že motivace plodit děti má biologický, a tudíž genetický základ. Znamená to tedy, že děti skutečně plodíme proto, že jsme k tomu geneticky nutkáni?“ (Rabušic 2001: 144). Jednotliví odborníci přinášejí rozdílná vysvětlení. Jak říká Rabušic: *„Biologové dnes poměrně jasně zastávají stanovisko, že lidský druh má silné genetické predispozice k sexuálnímu styku. Genetická predispozice k sexu člověku ovšem nebrání v tom, aby svou sexuální touhu omezil, pokud je to nutné* (Rabušic 2001: 145).

Bezprostřední příčinnou toho, že lidé mají děti, je tedy heterosexuální penetrativní akt“ (Rabušic 2001: 145). Jak dále uvádí Rabušic (2001), především mladí lidé mají sex rádi, věnují se mu. Na druhou stranu můžeme konstatovat, že se v moderní společnosti rodí děti jen zřídka. Hlavní příčinu můžeme spatřovat v tom, že lidé v dnešní době dokáží oddělit sexuální akt od početí. Může za to dnes

již tolik rozšířená a dostupná antikoncepce, díky níž si mohou lidé sami rozhodnout, v jaký čas a kolik dětí zplodí. Rabušic dále konstatuje, že „*současný člověk svou schopností oddělit sex od prokreace způsobil, že z hlediska množení je mu genetická predispozice k ničemu. Pro moderního člověka již děti nejsou fatálním následkem sexu. Příčinný vztah mezi sexuálním aktem a početím se mění na vztah účelový*” (Rabušic 2001: 145-146).

3.2 Ekonomické faktory

V současné době lze hovořit o tržním hospodářství jako o jednom z aspektů, jenž ovlivňuje rozhodování jedince, zda založit rodinu a kolik dětí si pořídit. Upozorňuje na to i Rabušic (2001), který ve své knize píše, že někteří jedinci nahlízejí na dítě jako na určitý druh zboží, které přináší rodičům uspokojení stejně jako například koupě nového automobilu.

Becker (1991) upozorňuje na fakt, který hraje důležitou roli při rozhodování o počtu dítěte, a tím je výše příjmů. Dále poukazuje na souvislost mezi příjmy a počtem dětí v rodině. Čím vyšší je příjem obou rodičů, tím menší počet dětí se jim narodí. Becker tento jev označuje novým termínem „*náklady ztracených příležitostí*.” V případě, kdy má matka vysokoškolské vzdělání, počítá se s jejím zařazením do vyšší příjmové skupiny. Pokud by tedy namísto práce vychovávala dítě, případně více dětí, docházelo by ke snížení příjmů po dobu rodičovské dovolené. Rodiny, které se řadí do „*vyšších vrstev*”, se snaží o kvalitní výchovu svých potomků. Investují tedy více času a zároveň peněz do jejich výchovy.⁵

3.3 Psychologické faktory

Pokud je uvažováno o založení rodiny, je nutné si položit otázku: jakou hodnotu má v dnešní společnosti dítě pro mladé ženy či muže? Následně vyvstávají další nezodpovězené otázky. Co ovlivňuje rozhodování mladých párů při založení rodiny? Do jaké míry je rozhodnutí ovlivněno ekonomickou situací rodiny, pozicí rodičů ve společnosti či psychickou vyzrálostí obou partnerů?

Je nutné si uvědomit, že s příchodem dítěte přichází množství omezení, kterým je člověk, resp. matka a otec, vystaven. Rodiče se musejí vzdát některých

⁵ Děti těchto rodičů častěji navštěvují zájmové kroužky, rodiče se je snaží umístit do „*prestížních*“ škol. Dítě má k dispozici potřebné a dražší vybavení pro svůj rozvoj.

věcí, na které byli doposud zvyklí, musí přinést „určité oběti“, nicméně veškeré tyto oběti jsou zúročeny při správné výchově potomka. Výchova dítěte je nákladná nejen z hlediska psychologického, ale i ekonomického, časového a citového. Co je tedy tím hlavním aktivátorem rozhodnutí založit rodinu?

Podle Matějčka (1989) je rodičovství jedna z nedůležitějších a nejvýznamnějších společenských rolí, jejímž prostřednictvím získáváme jistotu sami v sebe. Rodič ve vztahu ke svému dítěti, které je potřebuje, ztrácí již zmíněnou anonymitu a získávají pocit důležitosti. Odpovědnost, povinnosti a starost o potomky nám vlastně pomáhají, jelikož zvyšují naši lidskou hodnotu (Matějček 1989 in Vlčková 2010: 31).

Na přelomu 70. a 80. let definovali autoři Hofmanová a Hofman (in Rabušic 2001: 154) na základě výzkumu devět základních hodnot, které dítě rodičům přináší, a dále jaké hodnoty rodiče pozitivně motivují k založení rodiny. Z výzkumu vyplynulo, že:

- narození dítěte poskytne mladým lidem status dospělosti a dává jim sociální identitu;
- dítě umožňuje rodičům expanzi za hranice vlastního života, dává jim pocit reprodukce sebe samých, pocit jisté nesmrtelnosti;
- dítě dává člověku pocit morálnosti – rodič se vzdává vlastních zájmů pro blaho nové osoby;
- dítě přináší pocit přidružení, vytváří pro člověka nesmírně důležité vazby primární skupiny;
- dítě je zdrojem stimulace, novosti v životě, zábavy;
- dítě je také zdrojem pocitu kreativity, pocitu naplnění, pocitu kompetence;
- dítě přináší rodičům zdroj moci a současně i pocit kontroly nad někým jiným;
- dítě umožňuje rodičům srovnávat se a soutěžit jeho prostřednictvím s jinými, čímž jim může získávat prestiž;
- dítě je ekonomicky užitečné.

Výše zmínění autoři se domnívají, že ne všechny hodnoty, které se ve výzkumu objevují, se s určitostí musí projevovat ve všech prostředích

a sociálních strukturách. Budou se zřejmě lišit i podle pořadí, ve kterém se dítě matce narodilo.

3.4 Sociální faktory

Jak bylo uvedeno výše, v dnešní době díky různým antikoncepčním metodám dochází k oddělení sexuálního styku a následného otěhotnění. Žena si tedy může určit dobu, kdy založí rodinu. Toto tvrzení podporuje rovněž názor Pakosty (2009: 902), který uvádí, že *„rozhodnutí o početí dítěte se stává individuálním aktem a rozhodnutí otázky „zda a kdy“ nechává moderní společnost v rostoucí míře na samotných rodičích. Individualizuje se i samotné rodičovství – tedy snižuje se zájem širší příbuzenské sítě na výchově dětí a s tím související pomoci rodičů při výchově a péči o děti.“* Přesto je vliv sociálních norem nepopíratelný. Podrobněji je analyzován autorkami Haškovou a Zamykalovou (in Pakosta 2009), které je označují za provázané normy správného rodičovství, normy usilování o rodičovství, normy věkové a normy úplnosti a dospělosti. Tyto vystupují jako „přirozené“ a kontrastují s racionální a vědomou volbou.⁶

Sociální tlak je vykonáván prostřednictvím sociálních norem. Na sociální tlak poukazuje například Schoen a kolektiv (1997), jež uvádí, že sociální tlak působí pozitivně na jedince a může vést k rozhodnutí založit rodinu. Rodiče chtějí dopřát prarodičům vnouče, zároveň chtějí mít někoho, kdo se o ně ve stáří postará. Rovněž je možné registrovat tlak na to nemít pouze jedno dítě. Vyhovění těmto sociálním tlakům – početí dítěte atd. – představuje prostředek k utužení příbuzenských vazeb a de facto i dlouhodobou investici do sociálního kapitálu.

V roce 2000 provádělo Centrum pro výzkum veřejného mínění při Akademii věd České republiky průzkum, kterým byly zjišťovány nejčastější příčiny, proč si ženy pořizují děti. Respondenty se stalo 1200 žen ve věkovém rozmezí 30-34let. Z průzkumu vyplývá, že 76,9 % žen si pořídilo dítě kvůli sdílení, s dětmi mohou sdílet to, co mají a znají. S tvrzením, že mít dítě je povinnost z hlediska víry, nesouhlasí více než 77,3 % dotazovaných. Přibližně stejné procento žen uvedlo,

⁶ Na jedné straně stojí vyprávění „přirozeného vylnutí rodičovství“ - dozrání k rodičovství, nalezení (zintenzivnění) touhy po dítěti v dospělosti a na druhé straně stojí vyprávění o jeho vědomé volbě. Cesta k rodičovství je spojována se subjektivní touhou, láskou, nutkavým přáním, intenzivním citem, ale i s racionálním plánováním – rodičovstvím v ten „správný čas“ v těch „správných podmínkách“ a z těch správných pohnutek“ Subjektivní pocity a v dospělosti „přirozené“ vylnutí touhy po dítěti zde kontrastují s racionální volbou rodičovství (Hašková, Zamykalová in Pakosta 2009:903).

že si dítě pořídily z důvodu pocitu lásky mezi nimi a potomkem. V neposlední řadě více než polovina žen uvedla, že dítě upevňuje vztah mezi manžely.⁷

⁷Proč máme děti později [online]: Dostupné na www: z:
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100169s_OV30204D.pdf>[aktivní dne 3.4.2014]

4 Vymezení reprodukčních strategií

V úvodu této kapitoly je důležité vysvětlit si, co to vlastně reprodukční strategie jsou. Jak uvádí Mareš (2008), biologickou reprodukci nelze oddělit od té sociální. Mareš reprodukční strategie charakterizuje následovně.

„Souhrnně se reprodukční strategie jedinců, párů či rodin týkají mnoha rozhodnutí, od výběru vhodného partnera (sňatkové strategie) přes zvažování počtu dětí a rozestupy mezi porody (u více plánovaných potomků) – včetně doby narození prvního dítěte, míru a povahu investic do potomků po volbu způsobů předávání či zhodnocování (ekonomického, kulturního, sociálního, symbolického) kapitálu potomkům a jejich podpora při dosahování statusu/pozice“ (Mareš 2008: 100).

V práci bude věnována pozornost především části reprodukčních strategií týkající se biologické reprodukce. Jak uvádí Mareš *„obsahem strategií týkajících se biologické stránky reprodukce jsou především otázky plození dětí, posloupnosti jejich narození a věku matek při jejich narození“ (Mareš 2008: 99).* Tento text je zaměřen na sledování změn ve věku matky prvorodičky, počty uzavřených sňatků, počty narozených dětí a míru rozvodovosti v jednotlivých obdobích.

Jelikož se práce zabývá reprodukčními strategiemi, je důležité na tomto místě uvést i teoretický přístup k reprodukčním strategiím týkajících se biologické stránky reprodukce podle sociologa Pierra Bourdiea.

Pierre Bourdieu (2002) ve své práci *Reprodukční strategie a formy nadvlády* sepsal významné reprodukční strategie, které se objevují téměř v každé společnosti. Lze je zařadit do skupin, které jsou na sobě závislé, v některých případech se mohou i kombinovat. Jedním z typů je *biologicko-investiční strategie*, sem lze zařadit strategie plodnosti a profylaktické strategie.⁸ První jmenovaná se orientuje na to, kolik dětí se v rodině narodí. V případě, že se jich narodí více, dochází v rodině k rozdrobení rodinného kapitálu. V opačném případě je možné sledovat snížení počtu potencionálních uchazečů o materiální a symbolické dědictví.

Dalším typem strategií podle Bourdiea jsou *dědické strategie*, jedná se o rozmnožení získaného kapitálu mezi generacemi. V rámci zamezení ztrát nashromážděného dědictví může dojít k jeho rozdělení členům rodiny podle jejich

⁸„Úkolem profylaktických strategií je spravovat biologické dědictví a to buď tak, že zajistí kontinuální péči o zdraví nebo jednorázové vymýcení nemoci, nebo obecněji tak, že se postarají o rozumnou správu tělesného kapitálu.“ (Bourdieu 2002: 81)

schopnosti daný druh kapitálu spravovat, případně dále zhodnotit. Podle Khýrové (2012: 8) jsou „*dědické strategie přítomny v mnoha společnostech a poměrně úzce souvisejí se strategií plodnosti a vzdělávacími strategiemi.*“ *Ekonomicko investiční strategie* je v širším slova smyslu orientována na zachovávání nebo rozmnožování různých forem kapitálu (Bourdieu 2002). Specifickým typem je strategie sociálního investování, která se zaměřuje na kumulování užitečných sociálních vztahů, tedy v podstatě kapitálu sociálního a symbolického. Jako příklad Bourdieu (2002) uvádí sňatek. Ekonomická a investiční strategie je pro naši společnost velmi významná a je intenzivně spojena s reprodukční strategií plodnosti a to i přesto, že dochází ke snižování počtu uzavřených manželství a stoupajícímu počtu dětí narozených nesezdaným párům.

Mezi další strategie patří strategie *symbolického investování*, která se zakládá na tvorbě a shromažďování kapitálu uznání či úcty. Toho může rodina či jednotlivec dosáhnout uplatněním vzdělávací strategie, která napomáhá k vyššímu postavení ve společnosti, přičemž účinnost se zvyšuje s úspěšným užitím ekonomické investiční strategie. Vyšší postavení vyvolává v ostatních lidech pocity autority. Strategie symbolického investování se může proměnit ve snahu o získání přirozené nadvlády. Tento případ reprodukční strategie Bourdieu (2002: 82) označuje jako „*strategie sociodiceje.*“

Výčet uzavírají *vzdělávací strategie*, o nichž mluví Bourdieu jako o dlouhodobých. I tyto strategie jsou podle něj provázány se strategií plodnosti. Počet všech druhů kapitálu, jež připadnou na děti při jejich výchově, záleží na jejich celkovém počtu. Na základě počtu a složení jednotlivých kapitálů vzniká předpoklad dítěte na dobré umístění ve společnosti. Jedním z možných způsobů, jak si vytvořit určitou pozici, je investice do vzdělání.

4.1 Rodina v zorném poli komunistického režimu

V české společnosti se objevují změny dotýkající se rodiny. Ty se postupně svým chováním odklonily od západních zemí. Objevují se zde rysy, které českou společnost přibližovaly směrem k východu, a z demokratické země se stává postupně totalitní stát. Po válce se tato změna odrážela především v růstu míry plodnosti, sňatečnosti, ale na druhé straně i rozvodovosti.

Vláda komunismu, která v naší české společnosti započala ve 40. letech 20. století, měla na rodinu dva úhly pohledu. Podle Hamplové (2001: 2) „se komunistický režim snažil rodinu oslabit a odstranit tak překážku, která bránila přestavbě společnosti podle jeho ideálu, na druhou stranu si však politické vedení kladlo za cíl udržet relativně vysokou porodnost, ať už kvůli zvyšování perspektivního počtu pracovních sil či později z prestižních důvodů ve snaze dokázat, že socialistických států se nedotýká pokles porodnosti, který od 60. let zažíval západ.“ Je důležité zmínit fakt, který uvádí i Hamplová, že v 70. letech bylo pro politiky žádoucí, aby se lidé stáhli z politického života do života rodinného a nemohli se tak politicky angažovat.

Hamplová (2001) dále uvádí, že v 50. letech komunistický režim přistupoval k rodině jako k určitému nebezpečí a jeho cílem bylo oslabit vzájemný vztah rodičů a dětí. K jednomu takovému způsobu oslabení lze řadit přímé ideologické působení, především prostřednictvím mládežnických organizací. Dalším způsobem byla i divadelní představení, ve kterých docházelo k zesměšňování role rodičů. Za nepřímou strategii lze označit hodnocení dětí na základě rodinného původu či politického vyznání. A tak ani politická omezení při volbě studia nebyla výjimkou. Je zřejmé, že roli rodičů se snažila převzít komunistická strana. Jak uvádí Hamplová (2001), usilovala o to buď prostřednictvím stranických organizací, závodních výborů nebo základních škol. Komunistický režim zasáhl razantně do rodinného života i neustálým nátlakem na ženy, aby nastoupily do zaměstnání, a také zrušením rodinného hospodaření, jež spojovalo členy rodiny.

V 60. letech postupně ustává politický tlak na rodinu. Jak připomíná Matějček (in Hamplová 2001: 3) „ukázalo se, že instituce rodiny je mnohem stabilnější, než revolucionáři předpokládali, a že nelze očekávat její brzký zánik. Významnou roli zde sehrálo i publikování studií, jež poukazují na problémy deprivace, která se projevovala u dětí bez pevného rodinného zázemí.“ Dochází k uvědomování si, že rodina tu není jen pro společnost, ale k naplnění přirozených lidských potřeb blízkých citů (Hamplová 2001). V tomto období je zaznamenán pokles porodnosti a sňatečnosti. Přicházející mladá generace, mění své rodinné chování a odmítá po osamostatnění a odchodu od rodičů ihned založit rodinu. Na to bezprostředně reagovala politická scéna, která zavedla propopulační opatření, jež měla vést k růstu míry porodnosti.

V 70. letech dochází ke změnám ve vnímání rodiny, která má sloužit pouze jako prostor, kde dochází k uspokojování potřeb jak individuálních, tak těch společenských (Hamplová 2001). Podle Filipcové (in Hamplová 2001: 4) byla nejdůležitější společenskou potřebou výchova socialistického člověka, který by se přizpůsobil životu ve společnosti s vyvlastněnými výrobními prostředky. Cíl politiky zůstává totožný jako v 50. letech, pouze místo kolektivní výchovy nastupuje výchova rodinná.

Na konci 70. a počátku 80. let se ve společnosti začíná šířit tzv. familiarismus, což podle Hamplové (2001: 5) „*znamená větší orientace na rodinu a její stažení do soukromé sféry.*“

V 80. letech se česká společnost řadí stále k východním zemím. Postupně zde dochází k doznívání populačních opatření ze 70. let. Společnost se setkává s poklesem úhrnné plodnosti, jenž zapříčiňuje preference jiných životních hodnot mladých lidí, než je založení rodiny. Mladé ženy, ale i muži, využívají možnosti studia a vytváření profesní kariéry. Ženy ve společnosti začínají získávat lepší postavení.

4.2 Politická a ekonomická situace v české společnosti v období komunismu

Je důležité zmínit, co všechno se dělo v české společnosti od poloviny 50. let. Kučera (2008b: 40) charakterizuje situaci následovně: „*Přichází poválečný kompenzační pokles, objevují se také záporné reakce na únor 1948, probíhají procesy politické, dochází k věznění 200 tisíc lidí, tábory nucených prací ani časté emigrace nejsou výjimkou. Následkem toho můžeme v české společnosti pozorovat sociální zneklidnění celé populace, někteří mladí lidé měli odmítavý postoj k tomu, aby za této situace zakládali rodiny. Ne příliš dobrý dojem dělalo i levičácké zpochybňování budoucí existence rodiny. Výjimkou nebyl „převod výchovy“ dítěte od málo kvalifikovaných matek do odborně vedených jeslí, mateřských škol, školních družin s „půjčováním“ dětí rodičům.*“ Dochází k poklesu životní úrovně, jež zapříčinila v roce 1953 měnová reforma, s příchodem tzv. volných cen docházelo k oslabení rodin s dětmi.⁹ Neklid, jenž panoval ve společnosti, se příliš neprojevoval

⁹Náklady na péči o tři děti v přidělovém lístkovém hospodaření byly zhruba stejné jako náklady na 2 děti po zrušení lístků.

navenek, avšak skrytě ovlivňoval rozhodování lidí o založení rodiny. V roce 1958 vstoupil v platnost potratový zákon, jehož některá část ženské populace využívala jako antikoncepci ex-post. V důsledku toho dochází k omezení počtu dětí v rodinách na dvě. Při třetím otěhotnění ženy převážně podstupovaly interrupci. Ne příliš pozitivně působil i fakt zesilování tlaku na zaměstnanost žen i matek malých dětí, aniž by zde bylo zajištěno dostatečné množství volných jeslí či mateřských škol. Jak shrnuje Kučera (2008b: 40) „*Vše bylo naplánované směrem k úspěšnému rozvoji – s častými předsudky, že děti se rodily vždy, i za války, a že se bude rodit také dále, třebaže jen o pár let později.*“

„*V roce 1958 byla zřízena Státní později Vládní populační komise, která byla poradním orgánem vlády pokud jde o demografické trendy a populační situaci*“ (Rychtaříková 2007: 83). Jak dále popisuje Rychtaříková sjezd Komunistické strany Československa konaný v roce 1962 reagoval svými opatřeními na problematiku demografickou situaci. „*V důsledku těchto slibných návrhů úhrnná plodnost krátkodobě v letech 1963 – 1964 vzrostla. Vzhledem ke stagnaci a dalšímu zhoršování ekonomické situace však nedošlo k plnění sjezdem vytyčených cílů a průměrný počet živě narozených dětí jedné ženě od roku 1965 opět klesal*“ (Rychtaříková 2007: 83).

Chystaná opatření byla realizována déle a v širším rozsahu až na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Jak popisuje Rychtaříková (2007: 83) „*Vytvořené prorodinné klima bylo stimuluje pro založení rodiny a plození dětí. Nepochybně se do tohoto klimatu také promítlo uzavření hranic od podzimu 1969 po krátkém politickém uvolnění v roce 1968 a narůstající izolace Československa vůči Západu. Do určité míry byla zpřístupněna praxe interrupčních komisí. Nepříznivá politická situace a vytvoření výhodného pronatalitního klimatu „vrátily“ mnoho lidí do rodinného života.*“

Známé politické události let 1968–1970 vyvolané vstupem „bratrských armád“ vedly podle Kučery (2008a: 233) ke značné diferenciaci uvnitř společnosti Československa. Vytvořily zcela novou společenskou situaci také pro reprodukci.¹⁰ Nedůvěra k novému vedení strany a státu vedla k uzavření se do rodin a okruhů přátel, k rozvoji chalupářství a chatařství, kde mohli politicky postižení lidé žít bez dozoru „po svém“. Vynucená redukce společenských aktivit

¹⁰ Jen v ČSSR bylo vyloučeno více než 300 tisíc členů poraženého křídla KSČ – značná část z nich ztratila své dřívější zaměstnání podobně jako zhruba stejný počet nestraníků (Kučera 2008a: 233).

byla podle Kučery (2008a: 233) „jedním z nekvantifikovatelných zdrojů vzestupu úrovně plodnosti, který začal již v roce 1970.“¹¹

V první polovině 70. let vstupovala naše země do etapy budování vyspělé socialistické společnosti. V květnu 1971 se konal XIV. sjezd KSČ, jehož hlavní prioritou byl hospodářský a sociální růst. Na tomto sjezdu byla dále ustanovena snaha o zajištění vyššího uspokojování hmotných a kulturních potřeb obyvatelstva. Nadále mělo docházet k utváření sociálních jistot pracujících, a to na základě trvalého rozvoje a zvyšování efektivity výroby. Ze 70. let 20. století pochází tolik známé slovní spojení „Husákovy děti“. Jedná se o označení, které se používalo pro děti narozené v Československu v silné populační vlně, jež započala právě na počátku 70. let v období označovaném jako „normalizace“. Právě v tomto období byl generálním tajemníkem KSČ a později prezidentem Gustav Husák. Z této doby pochází řada pronatalitních opatření vydaných státem (novomanželské půjčky, zvyšování přídavků na děti, atd.). Této problematice se bude podrobněji věnovat kapitola Vývoj rodinné politiky na území ČR.

Pro následující osmdesátá léta je typický hospodářský, kulturní ale i společenský úpadek. Přestože byla celková míra zprůměrnění vysoká a státem předkládána zaměstnanost absolutní, výsledky výroby nebyly příliš efektivní. Socialistické vize se obecně zdají být výhodné pro podporu nezaměstnaných. Nezaměstnanost de facto v tomto režimu neexistuje. Z historie ovšem víme, že takovýto způsob hospodaření je ve skutečnosti ekonomicky nevýhodný. Tato fakta byla zřejmá i nové polistopadové vládě po roce 1989, která se vydala na cestu k tržnímu hospodářství a demokracii.

Zemková o situaci v 80. letech píše: „Přístup státu k rodině se více méně nezměnil. V jejich průběhu došlo ještě k úpravám mateřského příspěvku a přídavku na děti, nicméně porodnost začala trvale klesat. Důvodem byla i skutečnost, že propopulační opatření zavedená v 70. letech přestala být motivací pro další generaci žen k plození většího počtu dětí a stala se pro ně samozřejmostí“ (Zemková 2012: 34-35).

¹¹ V roce 1970 úhrnná plodnost dosahovala 1,96. V letech 1974 – 1975 mluvíme o úhrnné plodnosti ve výši 2,45.-Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785-2010[online] Dostupné na [www:http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu) aktivní dne[17.3.2013]

5 Vývoj rodinné politiky na území České republiky

Rodinná politika je velmi široký pojem, do něhož řadíme nejen politiku sociální, politiku zaměstnanosti žen a pracovních podmínek, ale také politiku populační. Všechny tyto součásti se prolínají a působí společně (Kučera 2001).

Podle Milana Kučery (2001: 2) „*se vztah státu a rodiny, a tedy rodinná politika, vytváří zpravidla na podkladě politické vůle a možností. Právě tato vůle vychází z prosazované státní doktríny, z liberálních či sociálních hodnot demokratické společnosti – popř. z vládnoucí mocenské ideologie. Tyto možnosti zároveň vycházejí ze záměrů a podmínek daného období, co je možné realizovat, resp. Na co stačí zdroje.*“

V meziválečném období můžeme jen stěží hovořit o koncepční rodinné politice. Zájem o populační rozvoj Čechů a Slováků po druhé světové válce vedl k zásadní změně a politickou elitu, stejně jako vědeckou obec, začal eminentně zajímat početní stav obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že již v meziválečném období byly vykazovány velmi nízké přírůstky (posuzováno v evropském kontextu), není to nijak překvapující. V důsledku toho zejména hledisko podpory natality sehrávalo trvale dominantní roli, stejně tak jako snaha o emancipaci žen prostřednictvím práce.¹² Jak uvádí Rákosník (2010: 335): „*Rodinná politika měla rozetnout gordický uzel dvou cílů: v co největší míře umožnit emancipaci žen při maximalizaci počtu narozených dětí.*“

5.1 Vývoj v letech 1945-1950

Po skončení 2. světové války bylo potřeba opět nastartovat ekonomiku a znovu zavést opatření na podporu rodinného života. Z důvodu jejich úpadku během války (Zemková 2012). „*Populační politika prováděná po roce 1948 dostala novou podobu, která odpovídala socialistické péči o člověka. Ta si nejdříve kladla za cíl snížit rozdíly mezi rodinami bezdětnými a rodinami s různým počtem dětí a zvýšení kulturní a životní úrovně obyvatel, protože porodnost byla v poválečném období*

¹² Podle Kučery (1994: 64). Z extenzivního využívání zdrojů vycházela nutnost vysoké zaměstnanosti žen, a to i matek malých dětí. Neschopnost zvýšit intenzitu pracovního výkonu mužů byla provázána zdůvodňujícími hesly o seberealizaci žen v zaměstnání, o jejich ekonomické nezávislosti, o využití jejich kvalifikace. Z nouze, při extenzivním využívání pracovních sil a nedostatečném rozvoji techniky, se stávala „ctnost“, spočívající v zařazení státniců matek i malých dětí do pracovního procesu, bez zřetele ke kvalifikaci a mateřské úloze. Ve skutečnosti byla většina vdaných žen s dětmi k nástupu donucena sociální situací ve svých rodinách, zvláště při malém růstu mezd.

na slušné úrovni, a nebyla zde potřeba zaměřovat se na přímé ovlivňování porodnosti. V 50. letech došlo ovšem k obratu v populačním vývoji a populační politika se zaměřila na materiální stimulaci porodnosti” (Koubek 1981: 32). Kromě dávek v mateřství byly uzákoněny novomanželské půjčky a zálohování výživného.

K poskytování rodinných dávek¹³ došlo již v roce 1945 po měnové reformě, která zrovnoprávnila platy mužů a žen. Hlavním úkolem těchto dávek byla podpora rodiny. Zákonem č. 154/1945 Sb. o rodinných přídavcích začaly být poskytovány dávky, jež byly určeny pro osoby v závislém poměru, nikoliv pro osoby samostatně výdělečně činné.¹⁴ Jejich částka dosahovala 150 Kčs. K novelizaci zákona došlo v roce 1947 a šlo o zákon č. 58/1947. Rozhodujícím kritériem byl počet členů v rodině.¹⁵ (Rákosník 2010). Důležité je zmínit, že rodiny s dětmi byly zvýhodněny rovněž v souvislosti se zavedením přidělového hospodářství.

Již o rok později byl vydán nový zákon a k němu uvádí Rákosník (2010: 364): „*Hmotné zabezpečení dětí zajišťoval zákon o zálohování výživného č. 57/1948 Sb. O děti, které takovou osobu, jež by jim poskytovala výživné, neměly, bylo postaráno z veřejných prostředků, pokud jim nevznikl nárok z pojištění (tj. sirotčí důchod). Šlo o státní sirotčí důchody, které v případě úplných sirotek dosahovaly až 350 Kčs.*“

Další významnou peněžitou pomocí byla dávka finanční pomoci z roku 1947. Byla poskytována rodině v případě nemoci manželky.¹⁶ K dalším formám podpory rodinné politiky se řadí i tzv. výbavné, které bylo poskytováno především mladým manželům. Výše výbavného byla stanovena na 5000 Kčs, jeho hlavním účelem byla finanční výpomoc při zařizování společného bydlení. Snaha podporovat nově uzavřená manželství se projevuje i ve znění zákona 56/1948, kdy dochází k poskytování novomanželských půjček až do sumy 36 000 Kčs za zvýhodněné úrokové sazby. Podle § 1 je účelem této podpory „*umožnit novomanželům založení*

¹³ Rodinné přídavky byly vypláceny od roku 1926, ale nejednalo se o plošné příspěvky. Získal je pouze zaměstnanec s nízkým platem. V roce 1945 byly vypláceny plošně všem od prvního dítěte.

¹⁴ Osoby samostatně výdělečně činné mohly požádat o dávku na základě nařízení č. 441/1941 Sb. O zvláštních přídavcích početným rodinám. Žadatel mohl získat 100 Kč na třetí a každé další nezaopatřené dítě.

¹⁵ Zatímco přídavek na prvního potomka zůstal v nezměněné výši, tj. 150 Kč, na další děti podle § 3 progresivně vzrůstal, na dvě děti činil již 350 Kčs, na 3 děti 600 Kčs, na 4 děti 900 Kčs. A na 10 dětí 3600 Kč. Na každé další dítě nad tento počet měli rodiče dostávat dalších 500 Kčs (Bartošová 1979).

¹⁶ V případě, že nemoc překročila hranici 15 dnů a žena se starala o nezaopatřené dítě (Bartošová 1979).

rodiny.¹⁷ Půjčka byla určena novomanželům, kteří nebyli oddáni déle než dva roky, a párům, které sňatek uzavřely do 6 měsíců od podání žádosti, zároveň žádný ze žadatelů nesměl být starší 35 let a nesměli mít vlastní domácnost ani prostředky k jejímu zřízení. Kromě maximální hranice půjčky bylo stanoveno, že celá suma musí být splacena do 10 let.

5.2 Vývoj v 50. letech

Od počátku 50. let byla rodinná politika pevně spojena se základními sociálními cíli a ideály socialismu. „*Na politické úrovni byl vývoj české rodiny v letech 1948 – 1989 poznamenám především trvajícím tendencí státní ingerence do všech soukromých oblastí lidského života. Komunistický režim přitom propagoval v rodinném chování obyvatel model dvou-příjmové rodiny s výdělečně činnými oběma manžely a snažil se poskytovat k jeho uplatnění vhodné podmínky. Tradiční funkce rodiny – výchovná, socializační aj. – postupně přejímal totalitní stát, který se snažil redukovat okruh působnosti rodiny obzvláště na její biologicko-reprodukční funkci. I přes tento institucionální tlak však rodina zůstávala především místem, které se vyznačovalo mezigenerační solidaritou a vzájemnou pomocí*” (Národní zpráva o rodině 2004: 8).

Rychtaříková (2007: 83) charakterizuje situaci 50. let následovně „*Docházelo k poměrně rychlému snižování úhrnné plodnosti v souvislosti s tehdejšími zaostáváním ekonomiky, obtížnou ekonomickou situací, omezenými službami a nedostatečnou sítí předškolních zařízení.*“ Zejména pro ženy, jejichž ekonomická aktivita byla velmi vysoká, to znamená velkou zátěž. Matky s malými dětmi nemohly zůstat v domácnosti vzhledem k nezbytnosti obou příjmů pro rodinný rozpočet. Právě v tomto období lze sledovat procentuální růst zaměstnanosti žen na našem území, což má zásadní vliv na postavení rodiny ve společnosti. Jak bylo již řečeno, matky k nástupu do práce nutila finanční situace. Nedostatek financí měl přímý dopad na počet potomků přivedených na svět. Svou roli zde sehrála i nízká kapacita jeslí a školek a nejistota v úspěšnosti umístit potomka do předškolního zařízení. Dalším faktorem, který ovlivňoval to, jak rodina bude vypadat, byla i bytová politika. Různé způsoby užívání bytů však vytvářely značnou diferenciaci podmínek bydlení: existovaly nejméně tři stupně rovnosti

¹⁷ Zákon 56/1948 Sb. o státní podpoře novomanželům, § 1.

při získávání bytů.¹⁸ Jak uvádí Kučera (2001: 4): „*Celé generace mladých manželství z nepreferovaných odvětví byly poznamenány dlouhým čekáním na byt.*“ Mladým rodinám nezbývalo než společné soužití se svými rodiči v jedné domácnosti, což se negativně podepisovalo i na počtu počatých dětí.

Pokles plodnosti byl patrně urychlen také přijetím zákona o umělém přerušení těhotenství, který nabyl účinnosti od 1. 1. 1958 a umožňoval ukončit těhotenství nejen ze zdravotních důvodů, ale také z důvodů „zvláštního zřetele hodných.“ Často však docházelo k tomu, že interrupce byla využívána jako antikoncepce tzv. ex post či jako řešení tíživé finanční situace, nevyhovujícího bydlení nebo rozpadu rodiny.

Toto období přineslo několik inovací v oblasti přídavků na děti. Přídavky byly zákonem č. 54/1956 Sb. včleněny do systému nemocenského pojištění, zároveň se staly prostředkem upevnění disciplíny pracujících.¹⁹ Dochází ke zrušení výbavného pro rodiny a vlivem měnové reformy je stále menší zájem o novomanželské půjčky.

V březnu 1959 dochází k novelizaci zákona č. 54/1956 Sb. a následnému přijetí zákona č. 16/1959 Sb., na jehož základě dochází k restrikci přídavků na děti při vyšší mzdě zaměstnance.²⁰ Dále se posílila progrese u početnějších rodin, zatímco u rodiny s dvěma dětmi bez ohledu na vzrůst nominálních mezd od roku 1956 nedošlo ke změně. Teprve v šedesátých letech byly naopak zavedeny racionálnější preference druhého až čtvrtého dítěte.

Vedle přídavků na děti existovaly ještě další nástroje pomoci, ať již systémové nebo příjmové podle potřeby. Za systémové nástroje můžeme považovat do roku 1953 hlavně vázaný trh, který umožňoval rodinám s dětmi přístup k lacinějšímu zboží než na volném trhu²¹ (Rákosník 2010).

¹⁸ Například v Jičíně v druhé polovině 50. let podle tehdejšího bodového systému pro získání státního bytu dostal dělník 10 bodů, úderník dalších 10 bodů, tedy dělník úderník 20 bodů a přitom za každé dítě rodina dostala jen 2 body (Kučera 2001).

¹⁹ Nově bylo ustaveno, že rodičům, kteří vykazují v zaměstnání neopodstatněnou absenci, budou dávky adekvátně kráceny. Přitom nelze hledat souvislost mezi dávkou na dítě a nepřítomností rodiče v zaměstnání. Rovněž výše dávky a věková hranice dítěte byly krokem zpět. Poskytovaná dávka progresivně rostla až od čtvrtého narozeného dítěte. Navíc hranice pro přiznání dávky byla snížena na 14 let věku. Zákon upravoval i výši porodného, které činilo 650 Kčs.

²⁰ Pokud zaměstnanec dosahoval vyšší platu nad 3 000 Kčs, neměl nárok na přídavky na první dítě, pokud výše platu činila nad 3 800 Kčs, přestalo se platit na druhé dítě.

²¹ Vázaný trh se objevuje již v období třetí republiky, kdy vláda regulovala například ceny mléka pro děti do šesti let a těhotné ženy.

Dále vláda přichází se slevami na poplatcích za děti v jeslích, mateřských školách, ve školním stravování a v jiných zařízeních pro děti bez ohledu na výši příjmů rodičů. Vytvářejí se tím pro rodiny s dětmi sociální jistoty, které jsou pouze někdy narušené (například výše uvedeným snížením přídavek na dítě, které se odvíjí od platu jednoho z rodičů). Důležitá je též povinnost vyplácení alimentů po rozvodu rodičů.

Rákosník (2010) soudí, že těmito kroky ztrácí dávky propopulační charakter a dochází k podpoře nízko příjmových rodin.

5.3 Vývoj v 60. letech

V průběhu šedesátých let vidí Kučera (2001) nepříznivou sociální situaci rodin s dětmi a postupně upadající populační vývoj. Z toho důvodu byla zahájena činnost meziresortní pracovní skupiny odborníků, která měla připravit a předložit ucelený program pomoci rodinám s dětmi. Tento program však nemohl být realizován, údajně pro nedostatek finančních zdrojů. Dochází tedy k dalším preventivním opatřením, která měla zastavit pokles porodnosti.

V 60. letech se zvyšuje porodné a prodlužuje se mateřská dovolená. Dochází ale i k dalším změnám, které ovlivňují mladé páry uvažující o založení rodiny. V roce 1962 byl na sjezdu KSČ vytyčen jako hlavní cíl rodinné politiky rozšíření předškolní a mimoškolní péče, prodloužit mateřskou dovolenou a zohlednit mateřství při odchodu do důchodu, šlo o reakci na nepříznivě se vyvíjející demografickou situaci.

Následný růst úhrnné porodnosti v letech 1963-1964 na 2,3 živě narozených dětí na jednu ženu v reprodukčním období je považován za důsledek výše zmíněných realizovaných slibů komunistické strany.

Od 1. dubna 1965 dochází k odstupňování odchodu do důchodu u žen podle počtu vychovaných dětí.²² Zemková (2012: 28) však soudí, že *„tato úprava neměla na zvýšení reprodukce obyvatelstva žádný vliv, neboť pro většinu žen nepředstavoval dřívější odchod dostatečnou motivaci – jednak se měl odehrát za dalších zhruba 30 let zaměstnání, jednak rozdíl 1–3 let v běžném a dřívějším odchodu do důchodu není nijak markantní, aby kvůli němu měla žena více dětí.“*

²²Bezdětné ženy mohly odejít do důchodu v 57 letech, ženy s jedním dítětem v 56 letech, se dvěma v 55 letech a se třemi a více dětmi v 54 letech.

V roce 1966 byl přijat zákon č. 67/1967 Sb., na jehož základě docházelo k vyplácení vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství. Na vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství měla nárok žena v případě, že byla jako zaměstnankyně z důvodu těhotenství, mateřství nebo kojení převedena na jinou pracovní pozici a z tohoto důvodu dosahovala bez svého zavinění nižšího příjmu než před převedením. Jestliže byla z výše uvedených důvodů převedena na jinou, hůře placenou práci, pak dostávala příspěvek, jenž pomáhal rozdíl v platu překonat. Vyrovnávací příspěvek se poskytoval zaměstnankyni do konce 9. měsíce po porodu.

Navíc od 1.7. 1968 nově mohly dostávat dávky v mateřství i ty ženy, které předtím nikdy nebyly zaměstnané. Další vítanou změnou bylo i prodloužení mateřské dovolené z původních 22 týdnů na 26 týdnů či růst podpory při narození dítěte ze stávajících 650 Kčs na částku 1000 Kčs. Přijatá opatření však nebyla dostačující, a tak bylo potřeba řešit přetrvávající nedostatky, například nízkou kapacitu předškolních zařízení či nevyhovující bytovou politiku.

Ani v tomto období nebyly přídatky na děti dostačující. Další problém představoval fakt, že na dávky nedosahovaly všechny profesní skupiny. Změna přichází až v roce 1968, kdy se dávka stává univerzální. Nově na ni mají nárok všichni. Vítanou změnou bylo i zrušení udělování přídatků podle příjmu živitele (Bartošová 1979).

5.4 Vývoj v 70. letech

Počátek 70. let je charakteristický krátkodobou změnou populačního klimatu k lepšímu. Kučera zde hovoří o tzv. kompenzační plodnosti. V 70. letech vešlo v platnost několik zákonů a nařízení, které motivovaly páry k založení rodiny.

Rychtaříková (2007: 83) uvádí, že *„situace rodin s dětmi se začala výrazněji měnit až na přelomu 60. a 70. let. Již v roce 1968 bylo zvýšeno porodné (opakovaně v roce 1972), prodloužena placená mateřská dovolená na 26 týdnů. Realizace usnesení XIV. Sjezdu KSČ konaného v roce 1971 a činnost Vládní populační komise přispěly ke komplexnějšímu přístupu při řešení demografické problematiky a postupně byla přijímána další opatření, která můžeme nazvat dnešním termínem rodinnou politikou.“* Za jedny ze zásadních opatření lze považovat zvýšení finanční podpory při porodu dítěte na 2000 Kčs, které nabylo platnosti

1. 10. 1971. Rovněž se zvýšil počet žen, které měly nárok pobírat mateřský příspěvek. Na tento příspěvek měly nově nárok i ženy, které doposud nepracovaly. Zároveň dochází i k prodloužení doby, kdy žena může zůstat s dalším dítětem doma z jednoho roku na roky dva.

Další změna týkající se podpory rodin s dětmi na sebe nenechala dlouho čekat. Pochází z 1. 1. 1973 a na základě tohoto opatření dochází k růstu přídatku na děti. V případě rodiny s jedním dítětem se jednalo o částku 90 Kčs. Tato částka se dále postupně navyšovala podle počtu dětí.²³

Od dubna roku 1973 stát zavádí půjčky manželům na získání bytu, jednak na jeho vybavení s výhodnou formou odpisů při dožití prvních narozenin dítěte ve výši 2000 Kčs a 4000 Kčs u každého dalšího dítěte. V této době Státní spořitelna poskytovala půjčky manželům do 30 let věku ve výši do 30 000 Kčs.²⁴ Zhruba 3/4 rodin této výhodné půjčky využilo. V roce 1975 činila průměrná měsíční mzda 2 317 Kčs, z toho vyplývá, že tato půjčka představovala pracovní příjem za zhruba 1,3 roku. Kučera (2001) se domnívá, že jako hlavní důvod přijetí tohoto komplexního opatření byla potřeba uklidnit obyvatelstvo zlepšením jeho sociální situace po násilném obsazení republiky. Hlavně proto Husákově vedení přijalo tuto řadu prorodinných a pronatalitně působících opatření. „*Sociální program připravovaný v letech 1966 a 1967 se stal v podstatě jediným reformním dokumentem, který byl po roce 1969 realizován*“ shrnuje Kučera (2001: 5). Dále postupně dochází ke zvyšování bytové výstavby, budování předškolních zařízení, což mohlo vést k nárůstu plodnosti 2,43 v roce 1974 a 2,40 v roce 1975.

Výše zmíněná opatření ze začátku 70. let byla společností přijímána velmi kladně. Během několika roků přišly na svět navíc desetitisíce dětí, jejichž početí do té doby páry odkládaly, avšak tento pozitivní vývoj plodnosti dlouho nevydržel. Po několika letech ženy braly tato pronatalitní opatření jako věc samozřejmou a postupně je přestávaly motivovat k velkému počtu zplozených dětí.

Od druhé poloviny 70. let se vztah státu k rodině neměnil. Cenový vývoj probíhal v souladu se mzdovou politikou a úrovní zásobování. Komplexně lze konstatovat, že v 70. letech byla situace velmi příznivá pro existenci

²³Rodina se dvěma dětmi nově pobírala 430 Kčs, se třemi dětmi 880Kčs a se čtyřmi dětmi 1280 Kčs. Při vyšším počtu dětí než čtyři si rodina navyšovala svůj rozpočet o 240 Kčs na každé další dítě.

²⁴ Součet jejich měsíčního příjmu nesměl překročit 5000 Kč. Tato půjčka byla poskytnuta na pořízení bytu s úrokovou sazbou 1 % a na zařízení bytu s úrokovou sazbou 2,5 %. Doba splatnosti byla 10 let.

rodiny. Na jedné straně byla sice vynucená politickými okolnostmi, ale na straně druhé zde panovaly výhodné podmínky pro péči o děti (Kučera 2001). Pokud pomineme výrazné ročníky těsně po 2. světové válce, v roce 1974 se podle statistických údajů objevuje nejvyšší číslo živě narozených dětí, a to 194 215. V následujících letech již porodnost nedosáhla takové úrovně.

5.5 Vývoj v 80. letech

Během 80. let dochází k postupnému nevýraznému snižování plodnosti, stále se však úhrnná plodnost drží nad hranicí 1,9. V roce 1980 stát přestává dotovat dětské oblečení, což pociťují zejména rodiny s více dětmi. Dalšími rysy, které charakterizují 80. léta, jsou zvýšení přídavku na děti a růst novomanželských půjček, které lze čerpat až do částky 50 000 Kč při prodlouženém období splatnosti na 15 let. Negativním jevem, který se v české společnosti stále udržoval, bylo stále viditelnější upřednostňování vyšší vrstvy straníků. Docházelo k zákazu studií dětí jako sankce za nežádoucí politické angažování rodičů (Kučera 2001).

Ke změně mateřského příspěvku dochází během 80. let opakovaně.²⁵ Vzhledem ke zvýšení maloobchodních cen některých druhů potravinářského zboží mělo zvýšení příspěvku kompenzovat nově vzniklé cenové rozdíly (Poláková, Průša 1993). V tomto období však nezůstalo pouze u navyšování mateřského příspěvku, ale i přídavku na děti. Tvůrci populačního programu si od tohoto opatření slibovali především pozitivní rozhodnutí při volbě pořízení si třetího potomka. Přestože snahy státu směřovaly ke zlepšení finančních opatření ku prospěchu rodiny, nepodařilo se mu odvrátit postupný pokles reprodukce. Příčiny můžeme spatřovat především ve zhoršující se bytové situaci či nedostatečné úrovni služeb pro rodiny s dětmi (Zemková 2012).

²⁵Od 1. 2. 1982 došlo k jeho růstu o částku 100 Kčs. Jeho výše tak činila 600 Kčs při péči o jedno dítě do 2 let věku a další ve věku do skončení povinné školní docházky, 900 Kčs při péči o dvě děti a 1 300 Kčs při péči o 3 děti do dvou let věku.

6 Demografický vývoj odrážející změny ve společnosti

O reprodukčních strategiích se lze mnohé dovědět prostřednictvím demografických periodik, které poskytují informace o úhrnné porodnosti, úmrtnosti, rozvodovosti, sňatečnosti atd.

6.1 Vliv politiky na demografický vývoj

Ve všech obdobích zasahuje společnost do vývoje obyvatelstva, ať už přímo či nepřímo. V období „budování socialismu“ byly charakteristické snahy o maximální manipulaci a závaznost vydaných „norem“.²⁶ Vina za neplnění těchto plánů byla svalována na nízkou uvědomělost občanů. Hesla o sociální rovnosti však měla pouze zakrýt stále více zjevné nesrovnalosti a vznik privilegovaných skupin.

Vliv prosazovaných doktrín působil v průběhu let na obyvatelstvo různě. Možný in Mareš (2004) poukazuje na to, že již po komunistickém převratu ve čtyřicátých letech strana nemohla dopustit, aby rodina konkurovala nastolenému systému. Proto její vliv oslabovala zestátněním majetku a zapojením všech žen do pracovního procesu. S tím souvisí i snaha o větší dostupnost jeslí a školek pro děti od tří měsíců věku. V těchto zařízeních se však rychle šíří infekční nemoci, a tak se matky musely často o své nemocné děti starat doma. Matky malých dětí nebyly na pracovním trhu dostatečně efektivní, což vedlo k omezení dostupnosti školek pro děti do věku tří let a k prodloužení rodičovské dovolené (Možný in Mareš 2004: 15-16). Určitým mezníkem je rok 1968 a nástup Husákova normalizačního vedení, což dokládá Ivo Možný, jak již bylo uvedeno výše.²⁷

Například politika vysoké zaměstnanosti žen měla nesporně depopulační důsledek. Kučera (1994: 65) předpokládá, že *„pokles počtu dětí byl projevem obrany zaměstnaných žen proti přetížení, ačkoliv byl prezentován zcela jinak. Podle oficiálních tezí byla problematika zdůvodňována tak, že ženy s více dětmi zůstávají v domácnosti právě proto, že mají více dětí, zatímco ženy s menším počtem dětí mají prostor k práci.“*

²⁶ Šlo v podstatě o snahu centrálně řídit a plánovat život celému obyvatelstvu podle předem připravených, schválených představ, které však byly často nereálné a subjektivní.

²⁷ Možný poukazuje na to, že mladým novomanželům byly přidělovány byty a v 70. letech rovněž docházelo k redukci dluhů, které vznikly z půjček na bydlení či po narození dítěte (Možný in Mareš, 2004).

6.2 Sňatečnost

Tak jako v ostatních zemích komunistického bloku i v Československu dosahovala míra sňatečnosti vysoké úrovně. Za touto skutečností stojí koncepce populační politiky, která si kladla za úkol růst porodnosti a sňatečnosti.²⁸ Podle Růžičkové (2008: 14) „její míra u nás dosahovala v rozmezí 50. až 80. let minulého století 90-95 % u mužů a 96-97 % u žen.“ Změna přichází po politickém převratu v roce 1989.

Roční počty uzavřených manželství kolísaly v poválečných letech ve značně širokém rozmezí 62 – 99 tisíc. Z poválečného kompenzačního maxima v roce 1947 probíhal pokles až do roku 1957 (v tomto roce k tomu přispělo i zrušení podpory při sňatku ve výši 1 000 Kčs). Poté dochází k nárůstu až do roku 1973 a následně začaly počty klesat až do roku 1982. Velký vzestup na konci 80. let byl způsoben ohlášením zrušení novomanželských půjček od ledna 1991 (Kučera 1994).

²⁸ Sňatkem se rozumí uzavření manželství mezi mužem a ženou, jedná se o právní úkon, který upravuje manželské právo. Osoby, které mohou vstoupit do manželství, musí splňovat určité požadavky. Více viz zákon o rodině 94/1963 ve znění 315/2004 Sb.

Tabulka č. 2: Úhrnná plodnost; průměrný věk při prvním sňatku; průměrný věk matek při porodu; průměrný věk prvorodiček a podíl předmanželské koncepce, počet sňatků a rozvodů v letech 1948 – 1989

Rok	Počet sňatků	Počet rozvodů	Úhrnná plodnost	Průměrný věk při prvním sňatku (muži)	Průměrný věk při prvním sňatku (ženy)	Průměrný věk při porodu	Průměrný věk prvorodiček	Podíl předmanželské koncepce (%)
1948			2,9	-	-	27,8	24,2	-
1949			2,7	-	-	27,5	24,1	35,4
1950	95 116	11 312	2,8	-	-	27,3	23,8	35,7
1951	91 333	10 261	2,8	-	-	27,1	23,6	34,9
1952	78 579	11 219	2,7	-	-	27	23,6	32,6
1953	70 309	9 897	2,6	-	-	27	23,5	32,3
1954	70 720	9 989	2,6	-	-	26,9	23,3	34
1955	71 263	12 221	2,6	-	-	26,7	23,2	36,1
1956	80 701	12 809	2,6	-	-	26,5	23,1	36,8
1957	62 760	12 521	2,5	-	-	26,3	23,0	36,8
1958	68 635	13 589	2,3	-	-	25,9	23,0	37,2
1959	71 354	13 222	2,1	-	-	25,5	22,9	37,4
1960	74 173	12 970	2,1	-	-	25,4	22,9	39,0
1961	74 003	13 939	2,1	24,5	21,4	25,4	22,9	38,2
1962	77 296	14 137	2,1	24,3	21,4	25,3	22,8	39,6
1963	80 118	14 703	2,3	24,2	21,3	25,4	22,7	40,8
1964	80 573	14 446	2,4	24,3	21,5	25,6	22,7	42,7
1965	81 757	16 196	2,2	24,3	21,7	25,6	22,7	43,9
1966	84 807	17 435	2,0	24,3	21,7	25,4	22,6	45,9
1967	87 214	17 352	1,9	24,3	21,8	25,2	22,5	47,4
1968	89 146	18 647	1,8	24,3	21,7	25,1	22,5	47,7
1969	90 408	20 550	1,9	24,4	21,7	25,0	22,5	47,9
1970	90 624	21 516	1,9	24,4	21,7	25,0	22,5	47,1
1971	91 864	23 616	2,0	24,4	21,6	25,1	22,6	47,2
1972	95 337	22 392	2,1	24,4	21,5	25,1	22,6	47,5
1973	99 518	25 271	2,3	24,3	21,4	25,3	22,6	46,8
1974	98 048	24 970	2,4	24,4	21,4	25,2	22,6	47,6
1975	97 373	26 154	2,4	24,4	21,4	25,1	22,5	48,4
1976	94 929	25 544	2,4	24,4	21,4	25,1	22,5	49,4
1977	93 011	25 442	2,3	24,5	21,4	25,0	22,5	49,8
1978	90 338	27 071	2,3	24,6	21,4	24,9	22,4	49,8
1979	84 496	26 191	2,3	24,8	21,5	24,8	22,4	50,6
1980	78 343	27 218	2,1	24,9	21,7	24,7	22,4	51,2
1981	77 453	27 608	2,0	24,8	21,7	24,7	22,4	51,7
1982	76 978	27 821	2,0	24,7	21,7	24,6	22,4	53,7
1983	80 417	29 319	2,0	24,5	21,7	24,6	22,3	55,8
1984	81 714	30 514	2,0	24,5	21,7	24,6	22,3	56,1
1985	80 653	30 489	2,0	24,5	21,8	24,6	22,3	55,8
1986	81 638	29 560	1,9	24,6	21,7	24,6	22,4	55,7
1987	83 773	31 036	1,9	24,5	21,7	24,7	22,4	55,3
1988	81 458	30 652	1,9	24,6	21,7	24,7	22,4	54,6
1989	81 262	31 376	1,9	24,6	21,8	24,8	22,5	54,2

Data: Český statistický úřad²⁹

Zdroj: Vlastní zpracování

²⁹ Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785-2010[online] Dostupné na www: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu aktivní dne[17.3.2013]

Jak lze vidět v Tabulce 2, je pro sledované období typický relativně nízký věk obou partnerů při vstupu do prvního manželství. Pro období 50. let nejsou hodnoty k dispozici, nicméně od roku 1961 je možné pravidelně sledovat věk partnerů při vstupu do manželství. Od roku 1961 do roku 1989 se věk žen průměrně držel pod 22. rokem a u mužů pod 25. Dále je z tabulky patrná tendence snižujícího se věku prvorodiček. Zatímco roku 1948 se stávala matkou žena ve více než 24 letech, na konci 80. let se z prvního potomka těšily ženy 22leté.

Roku 1945 dochází ke snížení zletilosti z 21 na 18 let, což mohlo být spolu s možností využívání novomanželských půjček³⁰ důvodem nárůstu počtu uzavřených manželství a následnému pozitivnímu ovlivňování reprodukčních strategií.

V 60. letech dochází k poklesu sňatečnosti na normální hranice 90 – 95 % sezdaných mužů a žen, přičemž průměrný věk při prvním sňatku činí u žen 21,5 let a 24,2 u mužů, jak je patrné z Tabulky 2.

Přestože je v průběhu 70. let v mezinárodním měřítku patrné trvalé snížení úrovně sňatečnosti, v tehdejší Československu je tomu naopak. Sňatečnost zde vzrůstala, avšak je důležité zmínit, že nedosahovala takové výše jako v poválečném období. Například roku 1960 vykazovala hrubá míra sňatečnosti 7,7 sňatků na tisíc obyvatel a o deset let později, tedy v roce 1970, dle informací Českého statistického úřadu došlo k nárůstu hrubé míry porodnosti na 9,2 sňatků na tisíc obyvatel.³¹ Pravděpodobnou příčinu je možné spatřovat v uzavření státních hranic roku 1969, čímž se omezily možnosti obyvatel, a vydáním zákona „O státní podpoře novomanželům“, kterým byl novelizován zákon z roku 1948. V 70. letech byl dále průměrný věk mužů při uzavření manželství 24,3 a u žen 21,6.

Po prudkém nárůstu uzavírání sňatků v průběhu sedmdesátých let dochází v následujícím desetiletí k jejich poklesu a následné stabilizaci. Ročně bylo uzavíráno průměrně 80 tisíc manželství, přičemž léta 1980 - 1982 jsou značně podprůměrná. Věk při uzavření sňatku byl u mužů v průměru 24,3 a u žen 21,5.

³⁰ Jak je uvedeno výše, novomanželské půjčky byly zavedeny od roku 1948 a jejich výše představovala přibližně půlroční pracovní příjem, tj. 7200 Kčs. Půjčka byla úročena 3,5 %, avšak po narození prvního potomka se již neúčtovala a její výše se snížila o 1/6, při narození každého dalšího dítěte se snižovala o 1/6.

³¹ Hrubá míra sňatečnosti ve vybraných evropských zemích v letech 1960-2011.[online]:Dostupné na [www:http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/B5001FC4BE/\\$File/4032121103.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/B5001FC4BE/$File/4032121103.pdf)online [aktivní dne 10.5.2014]

6.3 Rozvodovost

Zákonem č. 265/1949 byl rozvod stanoven jako jediná forma právního zániku manželství, podmínkou však byl trvalý hluboký rozvrat v manželství. Rozvod nebyl povolen v případě, že byl zaviněn výlučně jedním z manželů a druhý s rozvodem nesouhlasil. Soudní rozhodnutí o rozvodu obsahovalo výrok o vině.

Období po druhé světové válce se vyznačuje relativně nízkou mírou rozvodovosti. Počty rozvodů začínají stoupat až v polovině 60. let v důsledku přijetí zákona o rodině z roku 1963 a jeho následnou novelou z roku 1965.³² Zatímco v 50. letech se rozvede v průměru 10 000 párů, v roce 1965 již počet překročil hranici 16 000. Následující roky již dochází k pravidelnému nárůstu počtu rozvodů, např. hranice 20 000 rozvodů byla poprvé překročena roku 1969, rok 1983 znamenal prolomení 30 000 rozvodů během jednoho roku (Kučera 1994).

Podle Kučery (1994) je vysoká míra rozvodovosti způsobena několika faktory. Přední místo zaujímá nízký sňatkový věk a vysoká intenzita sňatečnosti, následuje snížená odpovědnost manželů při nedostatečné výchově k manželství a rodičovství. Přímou souvislost vykazuje i vysoká zaměstnanost žen a růst jejich vzdělanosti, ale také nedostatek bytů pro mladé manžele.

6.4 Potratovost

Z počátku 50. let nejsou dostupné žádné statistiky týkající se počtu potratů³³. Důvodem je patrně to, že do roku 1958 nebylo možné legálně podstoupit umělé přerušování těhotenství. K legalizaci potratů došlo až s přijetím zákona 68/1957 Sb. o umělém přerušování těhotenství, který povoloval interrupci „ze zdravotních důvodů nebo z jiných důvodů zvláštního zřetele hodných.“³⁴ Na tuto dobu byl zákon dosti liberální a veřejnost ho přijala pozitivně, ačkoliv o povolení rozhodovala komise³⁵ k tomu určená.

³² Zákonem o rodině z roku 1963 byl zrušen princip viny, jeho novelou byl pak umožněn i rozvod bez souhlasu manžela nevinného, pokud již spolu muž a žena delší dobu nežili.

³³ Potraty se začaly sledovat až v roce 1953, ze začátku se jednalo však většinou o potraty samovolné nebo vyvolané uměle v důsledku zdravotního stavu nastávající matky.

³⁴ Zákon 68/1957 Sb. o umělém přerušování těhotenství, §3, odst. 2. Mezi důvody zvláštního zřetele patří: věk ženy nad 40 let, nejméně 3 žijící děti, otěhotnění vlivem znásilnění či trestné činnosti, obtížná situace vzniklá otěhotněním svobodné ženy, ztráta manžela nebo jeho těžký zdravotní stav, finanční nebo bytová tíseň a rozvrat rodiny.

³⁵ Komise byla tříčlenná. Sestávala z lékaře, pracovníka odboru sociální péče nebo péče o rodinu a člena národního výboru.

„Původním záměrem povolení interrupcí v roce 1957 bylo řešení krajních situací, zejména v případech mladých neprovdaných dívek. Umělé ukončení těhotenství se však postupně stalo běžně rozšířeným způsobem „plánování rodičovství“ především manželských párů. Možnosti používání moderních antikoncepčních prostředků byly tehdy velmi omezené. Většina žen v reprodukčním věku byla odkázána na tradiční, málo spolehlivé metody zábrany početí. Poměrně snadno dosažitelné interrupce byly obecně přijímaným východiskem ze situace, kdy tyto metody zábrany selhaly. Před rokem 1989 byly interrupce považovány za jednu z nejjednodušších metod omezování počtu narozených, za metodu antikoncepce ex-post. Nárůst počtu interrupcí se odrazil v prudkém poklesu plodnosti žen a úroveň potratovosti představovala významnou reprodukční ztrátu”(Kocourková).

Přestože docházelo v sedmdesátých letech k výraznému baby boomu, je podle níže přiložené tabulky zřejmé, že bylo zároveň provedeno v rozmezí let 1970-1974 celkem 83 180 potratů. V následujících letech můžeme vidět (oproti letům 1960-1964, kdy se celkový počet potratů pohyboval okolo 79 741) vzrůstající tendenci, jejíž příčinou bylo i zrušení interrupčních komisí.³⁶

³⁶ Interrupční komise byly zrušeny přijetím zákona 66/1986 Sb. o umělém přerušení těhotenství.

Tabulka č. 3: Potraty podle typu v letech 1960 – 1989

Období, rok	umělá přerušeni těhotenství	samovolné potraty	ostatní potraty	průměrný roční počet potratů celkem
1960-1964	61 327	18 314	100	79 741
1965-1969	68 195	17 092	27	85 313
1970-1974	63 698	19 469	13	83 180
1975-1979	60 385	20 291	13	80 689
1980-1984	73 921	17 277	18	91 216
1985-1989	100 329	15 527	415	116 271

Data: Český statistický úřad³⁷

Zdroj: Vlastní zpracování

³⁷ Základní data o vývoji potratovosti.[online]:Dostupné na
[www:http://notes3.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/E500444C07/\\$File/1.pdf](http://notes3.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/E500444C07/$File/1.pdf) [aktivní dne 17.4.2014]

6.5 Porodnost

V této kapitole bude věnována pozornost porodnosti v námi sledovaném období.

Tabulka č. 4: Počet obyvatel, porodnost, zemřelí, přirozený přírůstek

Rok	Střední stav obyvatelstva	Živě narození	Zemřelí		Přirozený přírůstek	Živě narození	Zemřelí	Přirozený přírůstek	Kojenecká úmrtnost	Úhrnná plodnost	Naděje dožití	
			celkem	z toho do 1 roku							na 1000 obyvatel	muži
1945	10692912	194182	184944	23973	9238	18.2	17.3	0.9	123.5	2.67	50.96	58.96
1946	9523266	210454	134568	19721	75886	22.1	14.1	8.0	93.7	3.25	58.34	63.25
1947	8765230	206745	105277	15962	101468	23.6	12.0	11.6	77.2	3.05	60.49	65.16
1948	8893104	197837	101501	14138	96336	22.2	11.4	10.8	71.5	2.89	61.59	66.18
1949	8892613	185484	104632	12454	80852	20.9	11.8	9.1	67.1	2.74	61.44	66.41
1950	8925122	188341	103203	12088	85138	21.1	11.6	9.5	64.2	2.80	62.31	67.00
1951	9023170	185570	102658	10601	82912	20.6	11.4	9.2	57.1	2.76	63.04	67.84
1952	9125183	180143	97726	8089	82417	19.7	10.7	9.0	44.9	2.70	64.68	69.28
1953	9220908	172547	98837	6034	73710	18.7	10.7	8.0	35.0	2.61	65.38	69.97
1954	9290617	168402	99636	5086	68766	18.1	10.7	7.4	30.2	2.58	65.72	70.65
1955	9365969	165874	93300	4627	72574	17.7	10.0	7.7	27.9	2.58	66.60	71.63
1956	9442040	162509	93526	4181	68983	17.2	9.9	7.3	25.7	2.57	66.96	72.03
1957	9513758	155429	98687	3919	56742	16.3	10.4	6.0	25.2	2.50	66.57	71.70
1958	9574650	141762	93697	3461	48065	14.8	9.8	5.0	24.4	2.31	67.42	72.59
1959	9618554	128982	97159	2721	31823	13.4	10.1	3.3	21.1	2.12	67.38	72.74
1960	9659818	128879	93863	2581	35016	13.3	9.7	3.6	20.0	2.11	67.92	73.40
1961	9588016	131019	94973	2534	36046	13.7	9.9	3.8	19.3	2.13	67.63	73.56
1962	9621808	133557	904318	2815	29239	13.9	10.8	3.0	21.1	2.14	66.95	72.89
1963	9668741	148840	100129	2927	48711	15.4	10.4	5.0	19,7	2.33	67.44	73.55
1964	9730019	154420	01984	2948	52436	15.9	10.5	5.4	19.1	2.36	67.54	73.66
1965	9785102	147438	105108	3497	42330	15.1	10.7	4.3	23.7	2.18	67.13	73.39
1966	9826188	141162	105784	3095	35378	14.4	10.8	3.6	21.9	2.01	67.26	73.75
1967	9854241	138448	108967	2973	29481	14.0	11.1	3.0	21.5	1.90	67.15	73.70
1968	9877632	137437	115195	2969	22242	13.9	11.7	2.3	21.6	1.83	66.59	73.40
1969	9896695	143165	120653	3113	22512	14.5	12.2	2.3	21.7	1.86	66.05	73.17
1970	9805157	147865	123327	2987	24538	15.1	12.6	2.5	20.2	1.91	66.13	73.02
1971	9830602	154180	122375	3114	31805	15.7	12.4	3.2	20.2	1.98	66.25	73.37
1972	9868379	163661	119205	3194	44456	16.6	12.1	4.5	19.5	2.07	66.92	73.68

1973	9919519	181750	124437	3536	57313	18.3	12.5	5.8	19.5	2.29	66.66	73.72
1974	9994761	194215	126809	3744	67406	19.4	12.7	6.7	19.3	2.43	66.85	73.61
1975	10062366	191776	124314	3713	67462	19.1	12.4	6.7	19.4	2.40	67.05	73.97
1976	10128220	187378	125232	3580	62146	18.5	12.4	6.1	19.1	2.36	67.08	74.16
1977	10189312	181763	126214	3407	55549	17.8	12.4	5.5	18.7	2.32	67.17	74.15
1978	10245686	178901	127136	3053	51765	17.5	12.4	5.1	17.1	2.32	67.22	74.24
1979	10296489	172112	127949	2726	44163	16.7	12.4	4.3	15.8	2.29	67.38	74.30
1980	10326792	153801	135537	2592	18264	14.9	13.1	1.8	16.9	2.10	66.81	73.86
1981	10303208	144438	130407	2226	14031	14.0	12.7	1.4	15.4	2.02	67.18	74.30
1982	10314321	141738	130765	2130	10973	13.7	12.7	1.1	15.0	2.01	67.31	74.39
1983	10322823	137431	134474	1997	2957	13.3	13.0	0.3	14.5	1.96	67.05	74.26
1984	10330481	136941	132188	1932	4753	13.3	12.8	0.5	14.1	1.97	67.35	74.45
1985	10336742	135881	131641	1694	4240	13.1	12.7	0.4	12.5	1.96	67.51	74.72
1986	10340737	133356	132585	1639	771	12.9	12.8	0.1	12.3	1.94	67.48	74.62
1987	10348834	130921	127244	1577	3677	12.7	12.3	0.4	12.0	1.91	67.86	75.12
1988	10356359	132667	125694	1463	6973	12.8	12.1	0.7	11.0	1.94	68.14	75.28
1989	10362257	128356	127747	1280	609	12.4	12.3	0.1	10.0	1.87	68.12	75.39

Data: Český statistický úřad³⁸

Zdroj: Vlastní zpracování

6.5.1 Období 1945 - 1960

Před druhou světovou válkou se česká společnost řadila k demograficky vyspělejším populacím a už v této době se zde hranice prosté reprodukce držela kolem 2,1 živě narozených dětí na 1 ženu. V roce 1944 na území Protektorátu Čechy a Morava dosahovala úhrnná plodnost výše 2,8.

V poválečném období byl vývoj porodnosti nepravidelný. Roční počty živě narozených dětí se od kompenzačního maxima v roce 1946 postupně snižovaly až na 129 tisíc narozených v letech 1959-1960.³⁹ Zde je ale důležité uvědomit si i fakt, kterým je poválečný odsun německého obyvatelstva, kdy dochází logicky z důvodu snížení potenciální reprodukční základny ke snížení porodnosti. Podle Kučery (1994) byl také pokles porodnosti způsoben zhoršováním věkové

³⁸ Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785-2010[online]:Dostupné na [www:http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu) aktivní dne[17.3.2013]

³⁹ V roce 1946 přišlo na svět 210,5 tisíc dětí, zatímco v roce 1950 to bylo již jen 188 341 novorozenců. Vysoké procento potomků se rodilo ženám do 30 let, například v roce 1947 se ženám mezi 30 - 40 rokem života narodilo jen 36 033 dětí z celkového počtu 206 745 narozených, o rok později se jednalo již jen o 26 967 z počtu 197 837 narozených dětí.

struktury reprodukčně aktivní mladé generace a také politickým převrácením roku 1948 (zejména vyvolanými důsledky, kterými byly emigrace, politické procesy, věznění mladé inteligence atd.).

Pro občany, které ve své práci Kučera (2008) označuje za „*příznivce budování socialismu*“, šel život dál v zaběhnutých kolejích, aniž by docházelo k odkládání vstupu do manželství. Pro ostatní to však neplatilo. Další negativní dopad na mladé rodiny měla i měnová reforma, ukončení lístkového hospodaření, vyšší zaměstnanost žen bez potřebné infrastruktury a přijetí potratového zákona z roku 1957.

Proto bylo na našem území nutné zvýšení počtu občanů z důvodu potřeby doosidlování pohraničí. Nízký počet obyvatel zapříčinil stagnaci přírůstku pracovních sil, pokles produktivity práce a tolik očekávaný ekonomický rozvoj stále nepřicházel. Životní představy značně ovlivňovalo neustálé zbrojení a přípravy na možnou válku. Rodiny v tak nejistém období nechtěly nést odpovědnost za děti, a tak docházelo k vytvoření modelu rodiny s maximálně dvěma dětmi, přičemž plodnost žen se koncentrovala do velmi krátkého úseku po svatbě, resp. do 26-28 roku věku matek.⁴⁰ Bezdětných žen zůstávalo méně než 10 %.

6.5.2 Období 1960 – 1970

V průběhu 60. let míra porodnosti kolísá, do roku 1964 dochází k nárůstu, poté přichází opět pokles. Z Tabulky 3 je patrné, že mírně narůstá i úhrnná plodnost z 2,11 na 2,38 narozených dětí na jednu ženu, na konci 60. let však tato hodnota klesá. Na jednu ženu připadá pouze 1,86 narozených dětí. Důvody je možné spatřovat v příčinách demografických (dospívání „slabé generace“ narozené během hospodářské krize), politických, ale i sociálních.

Postupně docházelo k zpřísnování podmínek, za kterých žena mohla interrupci podstoupit. Cílem bylo snížení počtu potratů. Úprava zákona z roku 1962 neumožňovala podstoupit interrupci ženám ve věku 17-36 let, které doposud nerodily. Vzhledem k tomu, že před přijetím zákona o přerušení těhotenství neexistovala téměř žádná antikoncepce, sloužil tento zákon jako antikoncepce „ex-

⁴⁰ Přitom v roce 1930 vykazovalo 36,6 % vdaných žen čtyři a více dětí, v roce 1950 to je již jen 20,4 % žen. K roku 1959 má česká rodina v průměru 2,3 dětí. Bartošová dále uvádí, že děti byly chápány jako druh sociálního rizika, takže požadavek progresivních dávek od druhého dítěte neprošel. Navíc rodinné přídatky nejsou chápány jako motivační prostředek, ale jako sociální dávka (Bartošová in Rákosník 2010).

post“. V 60. letech se postupně začal klást důraz na informování společnosti o různých formách antikoncepce a jejich dostupnosti pomocí poraden a zavedením sexuální výchovy na základních školách (Koubek 1981).

Z roku 1965 je dostupný výzkum M. Kučery, který se týká počtu narození druhých a třetích dětí v rodině. Pro dokreslení situace si v této části práce výzkum stručně shrneme.

Podle tohoto výzkumu Kučery⁴¹ (1965) se v letech 1961-1962 narodilo na 100 vdaných žen ve věku do 40 let se dvěma dětmi jen 23,4 dětí, ale bylo přerušeno 8,8 těhotenství. Důvodem, proč si rodiny pořízují třetí dítě, je láska k dětem a snaha vytvořit velkou rodinu. Podobně jsou na tom i ženy se čtvrtým dítětem. I když necelých 10 % žen uvedlo jako impuls k početí třetího potomka prodloužení mateřské dovolené, byla to téměř každá čtvrtá ekonomicky aktivní žena z těch, které plánovaly nebo chtěly mít třetí dítě. To potvrzuje kladný vliv prodloužení mateřské dovolené na vzestup porodnosti i u třetích dětí, přičemž lze předpokládat, že u druhých dětí se provedené opatření projevilo patrně ještě silněji. Výzkum dále ukázal, že pouze třetina žen bude využívat možnosti prodloužené neplacené mateřské dovolené, kdežto další třetina žen se ihned po vyčerpání placené dovolené vrátí zpět do zaměstnání. Přes 60 % narozených třetích dětí byl nechtěných, v případě čtvrtých dětí to bylo dokonce 91 %.

Naopak nejčastěji ženy podstupovaly umělé přerušené z důvodu zdravotních problémů. Rok 1963 je charakteristický tím, že přišlo na svět více „druhých a třetích dětí“ v porovnání s lety 1961 a 1962. Podle shrnutí Kučery (1965) je patrné, že vdané ženy plánovaly při sňatku pouze dvě děti, jejich pohled se však změnil do 5 let od uzavření manželství. Z šetření je patrné, že úroveň tehdejších antikoncepčních metod byla nedostatečná. Většina žen nepoužívala žádnou antikoncepci.

6.5.3 Období 1970 – 1989

V 70. letech se rodí početnější generace dětí než doposud, často jsou označovány jako „Husákovy děti.“ Podle Kučery (1994: 223) *„se jedná o dodatečné rození „odkloněných“ dětí z konce 60. let umožněné přijetím*

⁴¹ Výzkum se týkal třetích a čtvrtých narozených dětí. Reprezentativní vzorek obsahoval 60 % žen s třetím a 40 % žen se čtvrtým dítětem. Žádná ze zúčastněných žen nedosáhla věku 30 let, navíc více než polovina žen žila v manželství kratší dobu než 10 let. Ekonomicky aktivních žen bylo 49 % se třemi dětmi a 46 % s dětmi čtyřmi.

sociálních opatření v rámci uklidnění situace vyvolané vstupem vojsk Varšavské smlouvy na naše území.“ V podstatě šlo o snahu utlumit traumata předchozích let.

V roce 1970 se narodilo 147 865 dětí a do roku 1974 pozorujeme vzrůstající tendenci. Právě nejvyšší počet narozených dětí v poválečné historii přišel na svět v roce 1974, tj. 194 215 (viz Tabulka 3). V roce 1975 dochází k nepatrnému snížení počtu narozených o 2 439 dětí. I v dalších letech lze sledovat klesající trend, avšak stále se počet narozených dětí drží nad hranicí 170 tisíc. V roce 1979 se narodilo již „pouze“ 179 112 dětí. V tomto období se státní propopulační politika dostává na svůj vrchol. Je možné, že ženy vnímají dávky již jako samozřejmost a nedochází zde k takové motivaci, aby přivedly na svět více dětí. Příčinou tohoto vývoje je také demografická stránka, v první polovině 70. let rodí totiž ženy ze silných ročníků narozených na počátku 50. let.⁴²

V roce 1970 se počet dětí na jednu ženu pohyboval okolo 1,9. Od počátku 70. let je možné pozorovat růst průměrného počtu dětí na jednu ženu až na hodnotu 2,4 v roce 1974. Tato hodnota se držela až do roku 1976, poté následuje pokles.

Klesající tendence míry porodnosti pokračuje i v 80. letech. Z Tabulky 3 je patrné, že úhrnná plodnost na počátku sledovaného období činí 2,1 dětí na jednu ženu, v roce 1983 se už tato hodnota snížila pod 2, konkrétně 1,96 dětí na ženu. Analogicky se odvíjejí i počty živě narozených dětí. Zatímco v roce 1980 přišlo na svět 153 801 dětí, v roce 1985 to bylo 135 881 dětí a v roce 1989 dokonce necelých 130 tisíc. Mezi hlavní důvody poklesu může patřit absence interrupčních komisí, které byly roku 1986 zrušeny, zevšednění sociálních dávek, které přestaly působit jako propopulační motivátor, popřípadě může být důvodem i ukončení dotování dětského oblečení.

Podle Vlčkové (2010) měl na reprodukci obyvatelstva vliv i zhoršující se politický a ekonomický vývoj, který spolu se snahou o vysokou zaměstnanost žen nepřál roli matky. Reakcí na to byl nárůst objemů dávek a služeb pro rodinu, což mělo zvýšit motivaci mladých lidí založit rodinu. Rabušic tvrdí, že rozhodujícím

⁴²Mezi sociální opatření podporující porodnost patří zvýšení mateřského příspěvku roku 1970 na 500 Kčs, nárůst porodného na 2 000 Kčs, zvýšení mateřské dovolené na 26 týdnů, dětské přídatky již nejsou testovanou dávkou, zvýhodněné novomanželské půjčky na bydlení. Někdy bývá propopulační politika označována jako mylná. Někteří se domnívají, že vedla pouze k nerovnováze ve složení obyvatelstva, což se později projevilo nedostatkem škol a školek. Kromě výše uvedených faktorů ovlivňovala porodnost i nejistota ve výchově. Důsledkem tohoto jevu bylo zřizování poradenských center právě od 70. let, kdy dochází rovněž ke zvyšování úrovně českých rodin. Poradny měly vést rodiče k uvědomělému rodičovství a k řádné výchově dětí. Fungování rodin podléhalo kontrole národních výborů, pokud snaha rodičů selhala, přicházela na řadu náhradní péče.

faktorem nízké porodnosti je nízká sňatečnost.⁴³ Avšak i přes výše zmíněné skutečnosti patřily české rodiny ve srovnání s ostatními státy k těm s relativně vysokou porodností a s nízkým věkem početí prvního dítěte.

⁴³Vychází tedy z předpokladu, že nedojde-li ke zvýšení sňatečnosti, není možné uvažovat ani nárůst porodnosti. Pokud tomu tak je, váhání se sňatkem je výsledkem nízkých plodnostních aspirací. To by znamenalo, že snižující se ukazatel sňatečnosti není příčinou, nýbrž následkem snižující se ochoty zakládat rodinu. Nicméně faktem zůstává, že mezi porodností a sňatečností je vztah úzké korelace (Rabušic 2001).

7 Závěr

Po odsunu Němců měly české země přibližně 8 840 tisíc obyvatel, při sčítání v roce 1991 to bylo již 10 302 tisíc, průměrný roční přírůstek tedy činil 34,8 tisíc obyvatel. V letech 1989 a 1990 to bylo jen 2 tisíce. Při bližším pohledu na demografický vývoj je možné vysledovat přímou vazbu na politické zásahy do společnosti. Vývoj Československé socialistické republiky z hlediska demografie pod nadvládou komunistické strany se vyznačuje protichůdnými principy. Na jedné straně se vláda snaží o nárůst počtu obyvatelstva a zvyšování počtu sňatků, na straně druhé se snaží znehodnotit instituci rodiny, k čemuž slouží různé nástroje od manželských půjček, přídavků na děti, porodného, výbavného či dotování dětského oblečení. Je však nutné zmínit, že v důsledku nuceného zapojení žen do pracovního procesu dochází k poklesu porodnosti a snížení počtu dětí v rodinách. Snaze o větší počet obyvatelstva nepřispívá ani možnost podstoupit potrat, ačkoliv je interrupce možná pouze se souhlasem komise. Ani politická situace mnohdy nepřispívá zvýšení porodnosti.

Pokud se podíváme na demografický ukazatel sňatečnosti a porodnosti, lze říci, že jdou ruku v ruce. V období nárůstu jednoho ukazatele roste i druhý. Po druhé světové válce dochází ke kompenzačnímu nárůstu počtu sňatků i narozených dětí, následně dochází k postupnému poklesu, aby rozmach obojího nastal v 70. letech. Následně však dochází k poklesu a tato tendence pokračuje až do současnosti. Zatímco v roce 1973 bylo oddáno 99 519 párů, roku 2012 to bylo jen 45 206 manželství, tedy méně než polovina. Trochu lépe vychází z porovnání porodnost. Jestliže se roku 1974 narodilo 194 215 dětí, v roce 2010 to je 117 446. Lze tedy hovořit o sestupné tendenci v počtu uzavíraných sňatků i v počtu narozených dětí. Důvody je možné spatřovat v ekonomické a sociální situaci. V současné nejisté době lidé zvažují pořízení více než jednoho dítěte, stále více žen touží budovat kariéru a s početím potomka vyčkávají, popřípadě nechtějí děti vůbec. Navíc v současnosti není vyvíjen na páry sociální tlak, který v minulosti nepřímo nutil mladé lidi uzavírat sňatek. Soužití v partnerském svazku tak, jak je běžné dnes, bylo považováno za nepatřičné a společnost na ně pohlížela s despektem.

V dnešní době uzavírá sňatek stále méně lidí. Pokud se již pro tento krok rozhodnou, uzavírají manželství až v pozdějším věku. S tím pak dále souvisí i odklad počtů prvního dítěte a rovněž snižování počtu narozených dětí. Důsledkem těchto jevů je i stárnutí populace.

Podíváme-li se na rozvodovost, dochází k nárůstu rozvodů v absolutních číslech. Je ovšem třeba porovnávat relativní data. Ta nám naopak ukazují úbytek počtu rozvodů, který je způsoben úbytkem celkové sňatečnosti v České republice. Takže by se dalo soudit, že sňatečnost ubývá, avšak v populaci, která do sňatku vstoupila, roste počet rozvodů.

Tendence demografického vývoje nelze vysvětlovat pouze politickými důvody. Je nutné si uvědomit, že nárůst počtu narozených dětí v konkrétním období může mít příčinu například v tom, že rodily ženy z tzv. silných ročníků, což s politikou nemá nic společného.

V závěru své práce se domnívám, že bylo dosaženo jejího požadovaného cíle ve smyslu zaznamenání a shrnutí vývoje rodinné politiky na území našeho státu. Jak se postupem času vyvíjela podpora rodin bylo předmětem páté kapitoly, ve které jsem zkoumala vývoj rodinné politiky na území dnešní České republiky do roku 1989. Ve sledovaném období docházelo ke změnám důrazu na jednotlivá opatření. Obecně však můžeme říci, že politika vytvořená na podporu rodin s dětmi měla tedy hlavně propopulační charakter. Jako příklad zde můžeme uvést první polovinu 70. let, kdy došlo k zavedení řady prorodinných opatření. V dnešní době však v této souvislosti hovoříme o nevhodném načasování propopulačních programů, jelikož tato opatření byla zaváděna v demograficky příznivém období. Rodiny v této době totiž zakládaly silné poválečné ročníky a spolu s vytvořenými opatřeními došlo k tak velkému počtu narozených dětí. Na základě zkoumání historického vývoje jsme zjistili nejdůležitější finanční podpory ze strany státu. Mluvíme zde o: finanční podpoře při narození dítěte, mateřském příspěvku, přídavku na dítě, mateřské dovolené a samozřejmě o novomanželských půjčkách.

V práci byly zjištěny a dále analyzovány úrovně plodnosti a sňatečnosti. To bylo předmětem kapitoly číslo 6. Pozornost byla věnována i vývoji věku matky při narození dítěte. Věk matek při narození prvního dítěte vykazuje kolísavou tendenci, zatímco do roku 1959 se věk matky prvorodičky pohyboval nad hranicí

23 let, po roce 1959 věk matek klesá pod hranici 23 let. Jak již v textu zmiňuji, vliv na pokles věku matky do roku 1989 mají zajisté politické události té doby. A budoucí faktor populační politiky na podporu rodin a dětí sehrál jistě nemalou úlohu. V dnešní době se věk matky prvorodičky pohybuje kolem 27,6 let. Příčin je několik, ať již nové možnosti v cestování mladých lidí, možnosti studia či upřednostňování profesního života před tím rodinným. Děti a svatba se posouvají až na pozdější dobu. S rostoucím věkem prvorodiček klesá i počet dětí v rodině. Práce potvrdila mou hypotézu, že poroste současná rozvodovost. Tento předpoklad se však týká pouze hodnot absolutních. Jelikož došlo, podle našeho zjištění, k celkovému poklesu sňatečnosti, poklesl v relativních hodnotách i počet rozvodů. Touto prací se mi také potvrdila hypotéza, že pronatalitní politika má pozitivní vliv na porodnost, avšak pouze v krátkodobém charakteru. Rodiny totiž začínají brát dávky jako samozřejmost, a v důsledku toho mizí motivace k zakládání rodin.

Bibliografie

Publikace

BARTOŠOVÁ, M., *Československá populační politika včera a dnes*. Praha: Panorama, 1979., str. 134.

BECKER, G. S., *A Treatise on the Family*. Revised and Enlarged Edition. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1991., str. 304.

BOURDIEU, P., *Reprodukční strategie a formy nadvlády*. Brno: Sborník prací fakulty sociálních studií Brněnské univerzity, 2002. Sociální studia, 8. str. 77-91.

FIŠEROVÁ, V., *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, str.747.

GOODE, W. J., *The Family*. New Jersey: Prentice-Hall. 1964. str.242.

HAMPLOVÁ, D., *Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu*.str. 107-118 in Mares, Antoine, Pavla Horská. Česko-francouzský dialog o dějinách evropský rodiny. Praha: CEFRES, 2001, str.125.

CHEAL, D., *Sociology of family life*.Palgrave: Macmillan, 2002, str. 204.

JANDOUREK, J., *Sociologický slovník*, Praha: Portál, 2001, str. 288.

KOUBEK, J., *Populační politika Československé republiky v letech 1945-1980*. *Demografie*, 1981 Roč. 23 č 1. str. 32-49.

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido, 2001. str.199.

KRAUS, B., *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. str.216.

KUČERA, M., *Padesát let hodnocení populačního vývoje české republiky*. Demografie. 2008a. Roč. 50. č.4, str 230 – 239.

KUČERA, M., *Demografické průzkumy*. Demografie. 2008b. Rejstřík ročníků 1 – 50. str. 39 – 44.

KUČERA, M., *Rodinná politika a její demografické důsledky v socialistickém Československu*. Praha: CEFRES, 2001.str. 53-68.

KUČERA, M., *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Česká demografická společnost ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR, 1994.str. 101.

KUČERA, M., *Výzkum třetích a čtvrtých dětí narozených v roce 1964*. Demografie, 1965. Roč. 7, č. 4, str. 321-325.

LOVASOVÁ, L., *Rodinné vztahy*. Vzdělávací institut ochrany dětí. 2006. str. 32.

MAREŠ, P., A KOL. *Society, reproduction and contemporary challenges*. Brno:Barrister and Principal, 2004, str.200.

MAREŠ, P., *Hodnota dítěte v životě českých rodin*. In Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti. Brno a Boskovice: František Šalé - Albert, 2008, str. 99-118.

MATĚJČEK, Z., *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1989, str.335.

MATOUŠEK, O., a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003, str. 21-37.

MOŽNÝ, I., *Moderní rodina: Mýty a skutečnosti*, Brno: Blok, 1990, str.188.

MOŽNÝ, I., *Rodina a společnost*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, str. 313.

Národní zpráva o rodině. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věc ČR, 2004.

PAKOSTA, P., *Proč chceme děti: Hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice*. Sociologický časopis 45, Praha, 2009, str.899-934.

POLÁKOVÁ, O., PRŮŠA L., *Vybrané otázky z rodinné a bytové politiky*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1993, str.198.

RÁKOSNÍK, J., *Sovětizace Sociálního státu – Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2010.str. 503.

RABUŠIC, L., *O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice*. Demografie,1996, roč. 38. č.3,str. 173-180.

RABUŠIC, L., *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.str. 266.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J., *Porodnost v České republice: současný stav a nedávné trendy*,In Populační vývoj České republiky 2001-2006. Praha: Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science of the Charles University, 2007.str. 79-94.

SCHOEN, R., Young J.. Kim, Constance A., Nathason, Jason Fields, Nan Marie Astone. 1997. „*Why Do Americans Want Children?*“ Population and Development Review23 (2) str. 333–358.

Závěrečné práce

KHÝROVÁ, V., *Reprodukční strategie vysokoškolaček*. Brno, 2012. Bakalářská práce. Masarykova univerzita Brno. Fakulta Sociálních studií, Katedra sociologie. Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivo Možný, CSc.

RŮŽIČKOVÁ, H., *Vybrané demografické rysy české rodiny*. Olomouc, 2008. Diplomová práce. Univerzita Palackého Olomouc. Fakulta přírodovědecká, Katedra geografie. Vedoucí práce: RNDr. Pavel Trávníček, Ph.D.

VLČKOVÁ, K., *Postoje žen vedoucí k porodnosti prvního potomka po 30. roce života v městech Ostrava, Olomouc Brno*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita Brno. Fakulta sociálních studií, Katedra sociální politiky a sociální práce. Vedoucí práce: Mg. Iveta Zelenková.

ZEMKOVÁ, K., *Vývoj rodinné politiky v České republice a její současná podoba*. České Budějovice, 2012. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Fakulta pedagogická, Katedra společenských věd. Vedoucí práce: Mgr. Marek Šebeš, Ph.D.

Internetové zdroje

Český statistický úřad[online]:Dostupné na www: www.czso.cz [aktivní dne 2.4.2014]

Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785-2010[online]: Dostupné na www: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu [aktivní dne 17.3.2013]

Hrubá míra sňatečnosti ve vybraných evropských zemích v letech 1960-2011.[online]:Dostupné na www: [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/B5001FC4BE/\\$File/4032121103.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/B5001FC4BE/$File/4032121103.pdf) [aktivní dne 10.5.2014]

KOCOURKOVÁ, J., Potratovost [online]:Dostupné na www: <http://web.natur.cuni.cz/geografie/vzgr/monografie/populacni%20vyvoj/potratovost.pdf> [aktivní dne 15.5.2014]

Parlamentní listy [online]:Dostupné na www: <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Loni-bylo-tyrano-skoro-sedm-tisic-deti-A-cisla-stoupaji-233657> [aktivní dne 1.12.2013]

Proč máme děti později [online]:Dostupné na www: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100169s_OV30204D.pdf [aktivní dne 3.4.2014]

Základní data o vývoji potratovosti.[online]:Dostupné na www:[http://notes3.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/E500444C07/\\$File/1.pdf](http://notes3.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/E500444C07/$File/1.pdf) [aktivní dne 17.4.2014]

Seznam tabulek

Tabulka 1 Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny	14
Tabulka 2 Úhrnná plodnost; průměrný věk při prvním sňatku; průměrný věk matek při porodu; průměrný věk prvorodiček a podíl předmanželské koncepce, počet sňatků a rozvodů v letech 1948 – 1989.....	38
Tabulka 3 Potraty podle typu v letech 1960 – 1989.....	42
Tabulka 4 Počet obyvatel, porodnost, zemřelí, přirozený přírůstek	43

Seznam použitých zkratk

ČR	Česká republika
ČSSR	Československá socialistická republika
Kčs	Koruna československá
KSČ	Komunistická strana Československa
Sb.	Sbírka